

TSİTSİANOV

“Ve terennüm edeceğim o şanlı anı,
Kanlı savaşın kokusunu alınca,
Öfkeli Kafkas’ın üstüne
Havalandığında çift başlı kartalımız;
Ak saçlı Terek üstünde
İlk defa cenk tufanı
Ve Rus davulu gümbürdediğinde,
Ve kılıç çalarken, cüretli alnıyla
Çıkıp geldiğinde atılgan Tsitsianov.”
Puşkin

I

Prens Pavel Dmitriyeviç Tsitsianov, Rus tarihini sevenler için bile az bilinen veya hiç bilinmeyen bir personajdır. Diğer taraftan, XIX. yüzyılda Kafkas savaşı diye adlandırdığımız o çok yönlü, acımasız, trajik olgunun temelini atan tam da odur. Rusya ve dağlı halklar arasındaki karşılıklı ilişkilerin ana hatlarını gelecekteki onyıllar boyunca belirleyen, hem güç ve hem de barış politikasının esaslarını tayin eden tam da odur.

Adı, her şeyden önce Kafkas savaşını çağrıştıran Yermolov, Tsitsianov’un öneminin pekala farkındaydı, onu Kafkas işlerinde kendi hocası olarak görüyor ve devamlı olarak ona atıfta bulunuyordu.

Burada, Yermolov’un mektuplarından bir demet alıntılama fayda var.

Yermolov’un Kafkasya’ya tayini kesinleşir kesinleşmez, iki dostu ve silah arkadaşına yazdığı mektuplarda Tsitsianov devamlı olarak mevzubahis olmaya başladı.⁴¹

⁴¹ A.P.Yermolov’un burada ve daha ileride alıntılanan mektupları : M.S.Vorontsov’a – Prens Vorontsov arşivi. M.,1890.T.36; A.A. Zakrovskiy’e – Rusya imparatorluk Tarih cemiyeti külliyyatı. SPb., 1890. T.73 ve Kafkasya’nın halkları ve arazisinin tasviri için materyal yığlığı. Mahaçkala, 1926. Sayı 45.

Yermolov'dan Fransa'daki Rus sefer kolordusuna kumanda etmiş olan Mihail Semyonoviç Vorontsov'a:

“1 Haziran 1816 Petersburg.

Her zaman bahsetmeyi sevdiğin Gürcistan bana çok iş çıkarıyor. Herkese örnek olabilecek şanlı Prens Tsitsianov zamanından beri seleflerim bana çok iş bıraktılar. Orada, bırakın Tsitsianov'un dengini, az bir benzeri bile mevcut olmamış.”

“29 Aralık 1816 Tiflis.

Şanlı Prens Tsitsianov'un sertliğinin üzerlerine saldığı korkudan sonra toparlanan kendi memurlarımız...”

“Ocak 10, 1817, Tiflis.

...Prens Tsitsianov'dan, o yegane insandan sonra burada yöneticilik yapanların zayıflığı ve beceriksizliği!...”

“Burada, hayran olduğum ve kıymeti ölümünden sonra anlaşılan bir Prens Tsitsianov daha lazım.”

“9 Temmuz 1818 Sunja kampı.

Böylelikle şanlı ve müstesna Tsitsianov'un bütün işleri kayboldu. Gudoviç'in acımasızlığı ve cehaleti bütün izleri sildi.”

“20 Ekim 1818, Sunja.

Şanlı Tsitsianov'dan adilane bir şekilde bahseden başka kitaplar da okumaktan memnun oldum. Gerçekten de ölümünden sonra bir benzeri daha olmadı. Böyle birini ne zaman bulabileceğimizi bilmiyorum ama, şimdiki zaman için, yani kendi dönemim için, şeref sunağının önünde onunla uzaktan bile kıyaslanamayacağımı söyleyeceğim. Bu topraklardaki her hareketi şayan-ı hayrettir; sahip olduğu kaynakların azlığı göz önüne alındığında, pek çok şey anlaşılmaz olacaktır. İşlerinin çoğuna şahit olmuş birisi olarak sen daha iyi bilirsin. Seni ne kadar sevdiğini ihtiyar Delpotso'dan biliyorum, ve sen bu müstesna insanın emrinde çalışmış olmaktan dolayı övünmek hakkına sahipsin. Yakınımda, onun buradaki kumandanlığını bana anlatacak hiç kimsenin olmayışı beni deli ediyor, ama öyle sanıyorum ki, bunun için yeterli malzeme bulmak da mümkün olmayacak. Buradaki arşivi perişan halde buldum, pek çok kağıt kaybolmuş, çürümüş, fareler yemiş. Emektar Naumov'um kalanları topladı; şimdi mükemmel halde, kağıtlar içeriklerine, tarihlerine göre tasnif edilmiş ve hepsi ciltlenmiş durumda. Keşke Tsitsianov'un ölümünden hemen sonra bu halde olsaydı.”

Yermolov'dan genelkurmayın nöbetçi generali Arseniy Andreyeviç Zakrevskiy'e:

“18 Kasım 1816, Tiflis.

Seleflerimin zayıflığına benzemiş gibi olmayayım ama, eğer Prens Tsitsianov'a biraz olsun benzersem, ne bu yöre ne de Hükümdarımızın sadık uyrukları bir şey kaybeder.”

“26 ocak 1817, Tiflis.

Maalesef, şanlı Tsitsianov'dan sonra aptal ve üstüne üstlük Tsitsianov'un amansız düşmanı Gudoviç geldi.”

“Buradaki tüm kral ve hükümler prens zebanileri beş para etmez! Çok işim var, yoksa bunları ele alır ve onlara anısından bile titredikleri Prens Tsitsianov'u hatırlatırdım.”

Mesele nedir? Bu denli saygı için, Tsitsianov'un şahsiyeti ve faaliyetinin göstere göstere övülmesi için sadece askeri başarıların yetersiz olduğu çok açıktır.

Yermolov sert, ikbalperest, başkasının başarısını kıskanan, kibirden ziyade aşağılamaya eğilimli bir insan idi. Selefini böyle göklere çıkarması için sıra dışı bazı nedenler olmalı. Dünya görüşlerinin, önemli bazı karakter özelliklerinin, Gürcistan'ı ve Kafkasya'yı itaat altına alma konusundaki tasavvurlarının ender bir şekilde örtüşüyor olması gerekir.

Anlaşılan burada, Yermolov için, sadece tasavvurların bir şekilde örtüşmesi değil, fakat kurtarıcı bir deneyim olarak Tsitsianov'un hareket tarzı da değerlidir.

Bu deneyimin aslı ne idi? Bu nasıl bir davranış tarzı idi? Prens Pavel Dmitriyeviç Gürcistan'ı ve Kafkasya'yı düzene ve itaata sokmak için nasıl bir metod tasavvur ediyordu? Tsitsianov gerçekten de üç yıl içerisinde Rusya'nın Kafkasya'daki hakimiyetinin temelini atacak bir şey yapmış mıydı?

Her şeyden önce, Prens Tsitsianov sadece biyografik planda nasıl biri idi? Ana biyografik kaynak, Platon Zubov'un (Katerina'nın gözdesiyle karıştırılmasın) eseridir. 1823'de “Prens Tsitsianov'un Yaşamı” başlıklı küçük bir kitap yayınladı. Henüz oldukça taze izlerden hareketle -prens ölümünden henüz yirmi yıldan az bir zaman geçmişti- ailesi, tahsili, ilk gençliği, şahsiyetinin oluşumu hakkındaki bilgileri burada toplamıştı. Bundan başka çağdaşı anı yazarlarının çok az sayıdaki tanıklığı da mevcuttur.

Pavel Dmitriyeviç Tsitsianov 8 Eylül 1754 tarihinde Moskova'da doğdu. Babası çok seçkin bir Gürcü prens soyundan geliyordu ve bu soy Pavel Dmitriyeviç zamanında, Prenses Tsitsianova ile evlenen son Gürcü kralı XII. Georgiy dolayısıyla kral sülalesiyle akraba olmuştu. Ama daha Petro zamanında Pavel Dmitriyeviç'in dedesi Rusya'ya gitmiş ve Anna İvanovna (Anna İvanovna diye de bilinen, 1730-1740 yılları arasında hüküm sürmüş Rusya imparatoriçesi/çariçesi-e.n.döneminde hüsar (Çarlık döneminde bir hafif süvari teşkilatı-ç.n.) birliğinde görev yapmıştı. Bizim Tsitsianov'un babası oldukça iyi bir tahsil yapmıştı ve bir o kadar da Ruslaşmıştı. Oğluna Avrupa dillerini öğretmiş ve onu bir Rus asilzadesi olarak yetiştirmişti. Beş-on yıl sonra, 1804 yılında, Transkafkasya'daki ordulara kumanda eden General Tsitsianov, itaatı kabul etmeyen dağlılara yazdığı öfkeli namelerden birinde şöyle diyordu:

“Pis kafirler!...Her halde benim bir Gürcü olduğumu düşünüyor ve bunları yazmaya cüret ediyorsunuz? Rusya'da doğdum, orada yetiştim ve bir Rus'un ruhuna sahibim.”

Onüç yaşında askeri mühendislikle ilgili bir Fransızca kitabı tercüme etti, Avrupalı askeri teorisyenleri okuyor ve tercüme ediyordu. Özellikle de, XII. Şarl'ın savaş arkadaşı, mevcut yayılmış tabur taktiğine karşılık olarak hücum eden kol fikrini öneren tanınmış Fransız askeri yazarı Folar'ı. Napolyon ileride bu fikirden geniş ölçüde yararlanacaktı.

Genç Tsitsianov şiir de yazıyordu. Zaten XVIII. yüzyılda çok kimse şiir yazıyordu. Suvorov da.

Tercüme malzemesi olarak Folar'un seçimi kendi başına anlamlıdır. Yayılmış tabur düzeni yayılım tüfek ateşiyle düşmanı yenme imkanı veriyordu, ama yoğun şekilde teşkil edilmiş kol, hareket çevikliği ve koçbaşı vuruşuyla düşmanın düzenini bozma yeteneğiyle kazanıyordu. II.Fredrih'in hat taktiğinin egemen olduğu bir zamanda askeri kariyere hazırlanan genç Tsitsianov'un, Folar'ı fark etmesi, onun karakterine ve askeri eğilimlerine delalet eder.

Onyediyedi yaşında Preobrejenskiy hasa alayında aktif göreve başladı, ardından kendi arzusuyla orduya geçti ve otuz yaşında iken, ikinci Türk savaşına katılacak olan Sankt-Petersburg muhafız alayının kumandasını aldı. 39 yaşında tuğgeneralliğe terfi etti. Pekala başarılı olsa da, şimdilik oldukça sıradan bir kariyer. 1794 yılındaki Polonya isyanı kaderinin dönüm noktası oldu.

XVIII. yüzyılın askeri hatırat eserleri zengin değildir. Ama burada Tsitsianov'a raslanır. Polonya savaşına katılan L.N.Engelhardt şöyle yazıyor:

“Bereket, topçu yüzbaşı Sergey Alekseyeviç Tuçkov, ilk alarm sinyalinin hemen sonra Pogulyanka'da bulunan kendi iki topçu bölüğüne gitti ve bütün kumanda heyetini toplanın başında hazır buldu. Sözü edilen bölüklerden bazı subaylar ve küçük rütbeliler yavaş yavaş buraya sığınmaya başladılar, yaklaşık 700 kişi toplanmıştı. Tuçkov şehre yaklaştı şehri topa tutmaya başladı; Polonyalılar ona saldırmak istediler ama, birliklerinin düzenini görünce buna cesaret edemediler. Polonyalılar, Arsenyev'den (*esir edilen general –Y.G*) Tuçkov'a ateş kes emri vermesini istediler ama o bunu reddetti, hal böyle olunca, Albay Yazıkov'u generalin adına böyle bir emir göndermeye zorladılar. Bu talimatı alan Tuçkov generali şahsen görmedikçe bu emre uymayacağını söyledi ve generali iade etmelerini talep etti. Ama, şafağa doğru Polonya alaylarının toplandığını ve toplanın dışarı çıkardıklarını görünce, birliklerinin sayıca azlığı nedeniyle Grodno'ya çekilmeye başladı ve başlangıçta sıkı bir şekilde takip edilmiş olsa da, hiç kayıp vermeden oraya selametle ulaştı.

Grodno'da Tuğgeneral Pavel Dmitriyeviç Tsitsianov kumanda ediyordu. Mantıklı ve özel askeri yeteneklere sahip biri olarak ihtiyatlı idi ve askerini gerekli düzende tutuyordu, ve bu nedenle ilk söylentiler üzerine tedbirini aldı: Tuçkov gelene kadar bekledikten sonra Grodno'dan tazminat aldı, sağlam bir şekilde mevzilendi ve zamanı gelene kadar orada kaldı.”⁴²

Polonya savaşında Tsitsianov olağanüstü bir kararlılık, düşman üzerinde psikolojik etki yapma yeteneği, Grodno'da olduğu gibi bizatihi hareket yerine harekete geçme tehdidi kullanmak suretiyle ilk defa “özel askeri yeteneklerini” gösterdi.

Varşova'nın alınmasına kumanda eden Suvorov, verdiği emirlerden birinde Tsitsianov'u herkese işte bu kararlılığı nedeniyle örnek göstermişti.

Polonya'da savaşan Yermolov da Varşova varoşlarına yapılan hücumda yararlılık göstermişti ama, yüzbaşı rütbesinde. Çok muhtemeldir ki, Tsitsianov'un adını burada duymuş olsun.

1796 yılında Valerian Zubov Katerina tarafından Doğu'yu fethetmek üzere gönderildiği zaman, Tsitsianov'u deneyimli bir kumandan olarak onun maiyetine vermişlerdi.

⁴² L.N.Engelhardt. Zapiski.M., 1867.S.163

Bilindiği gibi Pavel tahta çıkar çıkmaz, derhal Zubov'un kolordusunu Hazar'dan geri çağırıldı. Ama, Tsitsianov'un Kafkasya'da ve Transkafkasya'da geçirdiği aylar kendisi için değerli bir deneyim olmuştu.

Prens Tsitsianov nasıl bir şahsiyetti? Onunla birlikte Polonya'da savaşmış olan ve daha sonra da Tuğgeneral rütbesiyle Gürcistan'da onun kumandasında görev yapan Tuçkov şöyle yazıyordu:

“Doğuştan keskin bir zekası vardı, eğitimi, bilgisi, ve askeri görevdeki uzun tecrübesiyle iyi yetişmiş, onurlu ve adil olmak isteyen biri idi; ama bu son noktada sıklıkla yanılırdı. Öfkeli, cüretkar, izzeti nefesine düşkün ve bir o kadar da inatçı idi ki, neticede bu yüzden canından oldu...Kendisini herkesten akıllı ve tecrübeli saydığı için kolay kolay herhangi birinin tavsiyesine kulak asmazdı. Maiyetindekiler arasında takdir ettiği kimse çok azdı. Eğer birisine görevinde bir sorun çıkarmak istemez veya bunu yapamazsa, sivri diliyle onu alaya almaktan geri kalmazdı. Ama, kendisine şakadan da olsa benzer bir cevap verildiğinde, yüzü kızarır, sinirlenir, bazen de intikam alırdı. Gençliğinde başına gelen birçok nahoş olayın sebebi bu karakter özelliği idi.

Ve nihayet, Polonya'da muhafız alayına kumanda ederken, iş o hale geldi ki, artık neredeyse hiçbir subay onun maiyetinde görev yapmak istemez oldu. Bunlardan biri, kendisine yapılan hakarete daha fazla dayanamayarak, bir çok tanınmış memurun huzurunda onu tokatlardı. Bu bahtsız adam hemen tevkif edildi. Ama, kendisi için de nahoş sonuçlar doğuracak mahkeme sürecinin önüne geçmek için, bu subayın yurt dışına çıkmasına kendisi imkan verdi. Gerçi mesele burada kapanmıştı ama, II. Katerina'nın ölümüne kadar kara listede kalmaya devam etti. Gürcistan'a geldiğinde altmış yaşını aşmıştı, ama oldukça dinç ve heybetli görünüyordu.”⁴³

Katerina devrinin kültür ve siyasi yaşamında rol almış, kendi çapında mükemmel bir insan olan Tuçkov, hayatında bir çok haksızlığa katlanmak zorunda kalmıştı. Bunlar arasında Tsitsianov'dan kaynaklananlar da vardı. Bu nedenle onun değerlendirmelerine tamamen güvenmek doğru olmaz. Üstelik, güya Katerina'nın “kara listesinde” olduğuna dair asılsız bir haber beyan etmektedir. Bu doğru değil. Katerina Tsitsianov'a değer veriyordu ve onun farkındaydı. Tsitsianov Pavel'in tahta çıkışından hemen sonra istifa etmek zorunda kalmıştı ve göreve ancak Aleksandr döneminde geri döndü.

⁴³ S.A.Tuçkov. Zapiski.SPb.,1908,S.196

Ama Tuçkov'un değerlendirmelerinde ciddi bir gerçek payı var. Prens Pavel Dmitriyeviç, kumandanlık stilini belirleyen ateşli bir karaktere sahipti, ama aynı zamanda bir çok insani zaafı da vardı. Katerina döneminin, bu büyük imkanlar ve kariyer döneminin generaller ortamında insan ilişkilerinde vazife ve kariyer faktörleri önemli rol oynuyordu. Suvorov'un kendi yükselmesine, meslektaşlarının yükselmesine yaklaşımını hatırlayalım. Mükafat ve liyakat paylaşımı kıskançça ve amansızdı, hem birinin, hem de diğerinin nimeti az değildi, ikbalperestlik ise imparatoriçe tarafından teşvik ediliyordu, ve tarihin kendi elleriyle yapıldığının, imparatorluğun kendi elleri ve kabiliyetleriyle yaratıldığının bilincinde olmak, sıradan bir görev rekabetine özel bir anlam katıyordu.

II

Yermolov'un devamlı olarak Tsitsianov'la Gudoviç'i karşılaştırmasını, Gudoviç'in Tsitsianov'a olan düşmanlığına dair sözlerini hatırlıyoruz. Bu durum, Yermolov'a göre, ki onu ciddiye almamazlık edemeyiz, Tsitsianov'un ölümünden sonra Kafkasya ve Gürcistan'ın idaresinde acıklı bir rol oynamıştır. Gudoviç Tsitsianov'un sadece halefi değildir. Aynı zamanda Kafkasya'da 1791 den 1800 yılına kadar selefidir de. Ve tam da 1796 yılı olaylarının aralarındaki ilişkiyi belirlediğini tahmin etmek de mümkündür. 1796 yılında Katerina Valerian Zubov'u, bu enerjik ve cesur ama, kumandanlıkta pek deneyimsiz insanı İran'la savaşa yolladı. Normal mantığa göre Kafkasya'da görev yapmış olan Gudoviç'in onun hocası olması gerekiyordu, ama ona "kıdemli" olarak Tsitsianov seçildi. Gudoviç'in ölümcül derecede alındığını düşündürecek nedenler var.

Durum bir hayli ikircikli idi. General rütbesini sadece kardeşi Platon'un Katerina'nın gözdesi olması sayesinde almış olan yirmibeş yaşındaki bir kıdemli tuğgeneral, Kafkas Kolordusunu uzun bir savaş geçmişi olan ellibeş yaşındaki başkumandanın elinden almıştı. Lakin, çok muhtemeldir ki, Katerina döneminin ahlak anlayışıyla eğitilmiş olan Gudoviç bunu sineye çekebilirdi. Ama, bu muazzam seferde önemli rolü rütbe ve yaş bakımından kendisinden küçük olan Tsitsianov oynuyordu ki, bu kadarı da fazlaydı.

Bu hikayenin bir çıkış noktası vardı: İvan Gudoviç, III.Petro'nun (1762'de Ocak-Temmuz arası hüküm süren Rusya imparatoru/çarı-e.n.) gözdesi Andrey Gudoviç'in küçük kardeşiydi ve 1762 darbesinden sonra

onunla birlikte tevkif edilmişti. İki kardeş de Almanya'da, Königsberg ve Leipzig üniversitelerinde okumuşlardı, yetenekli subaylardı. Ama, devrilen imparatora yakınlık, büyük kardeşe kariyerine mal oldu, küçük kardeş ise anlaşılan, hiçbir zaman Katerina hükümdarlığının özel yetkili zevatı arasına girememişti.

İvan Gudoviç, kendi otobiyografik "Notlar"ında bu nazik durumu şöyle anlatıyor:

"1796 yılı başında, Kafkas kordon hattındaki kuvvetleri hazırlayıp, Petersburg'dan gönderilen kıdemli Tuğgeneral Valerian Zubov'un kumandasına vererek, hem gerekli talimatlar ve hem de sefer için gerekli her şeyle donatılmış olarak İran'a gönderme emri aldım. Bu şekilde hazırlanan birlikler 2 Nisan'da Kizlyar yakınlarında tayin edilen müsait bir yerde kamp kurdu ve Terek üzerine bir köprü kuruldu, kıdemli tuğgeneralin o sırada benim de bulunduğum Kizlyar'a gelişinden sonra, kordon hattından sefere tayin edilen birlikler muntazam bir şekilde Terek nehrini geçti. Astrahan'da, deniz yoluyla sevkedilmek üzere İran'da lazım olacak yüz bin çeyrek (çeyrek: herhangi bir ağırlık biriminin dörtte biri-ç.n.) erzak hazırlandı ve, bundan sonra Kıdemli Tuğgeneral Kont Zubov'a bağlı olacak bir kontr amiral kumandasında Astrahan filosu teşkil edildi. Daha sonra Nisan'da, arkasından iaşeyi taşımak için 1000 baş deve ve 1000 baş öküzle birlikte gerekli talimatı vererek, Kıdemli Tuğgeneral Zubov'u ordu ile birlikte henüz zapt edilmemiş olan Derbent'e yolladım. Bu sevkiyattan sonra, Kizlyar'da iken ağır şekilde hastalandım, Georgiyevsk şehrindeki kışlama döndüm, bu arada Kont Zubov, hem Rusya'nın iç taraflarından gelen düzenli süvari ve hem de o sırada brigadir (Rus ordusunda albaydan yüksek bir rütbe-ç.n), şimdi Don atamanı olan Kont Platov kumandasındaki Kazaklarla takviye edilmişti. Georgiyevsk'e geldikten sonra kıdemli tuğgeneralin talebiyle gene büyük sayıda deve ve öküz yolladım. Kıdemli Tuğgeneral Kont Zubov, Derbent'i itaat altına aldıktan sonra kıdemine bakmaksızın başkumandanlığa terfi etmişti ve artık bana bağlı değildi. (25 yaşında!-Y.G.). Bakü, filonun yaklaşmasıyla birlikte direnmeden teslim oldu, başkumandan Kont Zubov'un erzaka ihtiyacı vardı, Bakü'ye çok miktarda erzak yollanmıştı ama, kendisinin kamp yerinin Bakü'den uzak olması dolayısıyla, erzakın susuz ve yemsiz, step yoluyla develer ve öküzlerle taşınması sırasında büyük miktarda hayvan telef oldu. Aynı şekilde, uzun süre kaldığı dağlara yakın bir kampta önemli sayıda süvari atı telef oldu."

Burada doğrudan bir şey söylenmiş değildir, ama ruh halinin ve ilişkilerin bütün nüansları açıktır.

Gudoviç'de Tsitsianov'a sadece iki atıf bulabildim, her ikisi de onun askeri yetenekleri konusunda olumsuz değerlendirmeler içeriyor. Özellikle ikincisi daha manidar. Bir zamanlar Tsitsianov'un alamadığı Erivan kapılarına 1808 yılında dayanan Gudoviç, kale sakinlerine yolladığı beyannameyle şöyle yazıyordu:

“Erivan kalesinin önceki başarısız ablukasını örnek almayın. Şimdi o zamana göre tamamen farklı bir durum var. O zaman orduya genç generallerden, savaş sanatında henüz pek tecrübeli olmayan Prens Tsitsianov kumanda ediyordu, şimdi güçlü Rus ordularını otuz yıldır idare etmeye alışmış birisi, ben kumanda ediyorum.”

Elli yaşındaki Tsitsianov'u “genç general” saymak pek mümkün değil. Ama Gudoviç'in antipatisi bir çıkış arıyordu.

Gudoviç'in hastalığı diplomatik bir özellik taşıyordu. Bütün olup bitenlerden gücenmiş olarak, emekliliğini istedi ve aldı. Fakat aynı yıl Katerina ölüp de Pavel tahta geçince her şey tersine döndü: Gudoviç derhal -Voronej'den- Kafkasya'ya çağrıldı (ve hemen sağlığına kavuştu), Zubov ve Tsitsianov emekli oldu. Orduyu Hazar'dan hatta geri çağırdılar.

Buna benzer bir durum bir kez daha tekrarlanacaktı. Gudoviç 1800 yılında emekliye ayrıldı. Gürcistan'a General Knorring gönderildi. 1802 yılında onun yerini Tsitsianov aldı. 1806'ya kadar, Yermolov'un devamlı olarak hatırlattığı o “şanlı dönem” işte budur. Daha sonra öldürülen Tsitsianov'un yerine bir kez daha Gudoviç geçti, ve Yermolov'un iddiasına göre, Tsitsianov'un kurmayı başardığı her şeyi bozdu. Bu süje bir hayli karmaşık ve muğlaktır, ama biz meseleyi anlamaya çalışacağız.

Ama önce iki generalin Kafkasya doktrininin şekillendiği askeri, siyasi ve psikolojik bağlam farkının ayırdına varmak gerekir.

XVIII. yüzyılın doksanlı yıllarıdır. Gürcistan henüz şeklen Rusya'nın himayesindedir. Dağlılarla karışıklık Kuzey Kafkasya yönündedir. Dağlıların cephe gerisi sağlamdır, hatta Gudoviç'in 1791 yılında Anapa'yı, Kafkas harp sahnesinin bu derin sağ kanadını almasından sonra bile Karadeniz üzerinden serbest iletişimleri vardır. Kafkasya'nın derinliklerinde, Dağıstan'da, Çeçenistan'da neler olup bittiği konusundaki tasavvur, çok uzaklardadır. Özellikle de Petersburg'da. Gudoviç, Katerina'ya kimin kim

olduğunu oldukça yüzeysel bir şekilde izah ederek, cehaletle savaşmak zorundadır.

7 Kasım 1791 tarihinde Petersburg'a yolladığı geniş raporda şöyle yazar:

“Rusya sınırlarına en yakın han, Tarku Şemhalidir. Arazisi Terek'in ardında Kizlyar'ın karşısında mukim, Majestelerinin tebası olan Kumıkların ötesinde, Terek'in ardında Kizlyar'ın karşısından başlar. Tarku şehrinde oturan ve Dağıstan'ın Hazar denizi sahiline egemen olan bu han, Majestelerinin yüce tahtına karşı gayet müzahirdir, benimle ilişkidir ve bana geçenlerde yolladığı son mektubunda Majestelerine olan sadakati ve bağlılığı konusunda defalarca teminat vermektedir...Bu han, etrafındaki Şemahi hükümrani ve diğerleri gibi bir çok küçük İran hükümrani tarafından büyük saygı görüyor; yaptığı parasal yardımlar sayesinde kazandığı nüfuzuyla onları sükunet içinde tutuyor, ve, anladığım kadarıyla kendisi de sakin tabiatlıdır. Onun ardında Derbentli Şih Ali han var, kendisi benimle ilişkidir...”

Bu saf ve temiz bakış hiç de ilişkilerin gerçek mahiyetiyle uyuşmuyordu. Ve mesele Gudoviç'in saflığıyla değil, aşağıda anlatacağımız ahval ile alakalıydı.

Gudoviç kabilelerin durumunu da aynı derinlik düzeyinde tasvir etmektedir.

“Bu taraftan Majestelerinin sınırlarına komşu halklar, Karadeniz'den itibaren: Büyük Abaza'nın bir kısmı, Natuhaj adı verilen bir dağlı halk, sayıca bütün diğerlerinden fazla, toprakları Karadeniz boyunda Sucuk kaleinin 20 verst ötesinde dağlardan başlar ve yukarıya doğru Kuban boyunca yüz verst uzanır. Bu halk Anapa'nın zaptından önce Majestelerinin tabiyetine girmiş ve amanat (sadakatsizliğe karşı bir teminat olarak Rus makamlarına verilen rehineler böyle adlandırılırdı-ç.n.) vermişlerdi. Bunların yanında, dağlardan doğup Kuban'a dökülen Urup nehrinin en üst noktasında, dağlara doğru Bişilbay olarak adlandırılan, tabiyete girmemiş küçük bir Kubanötesi halk var. Bütün bu halklar genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşmazlar, iyi arazilere ve diğer bazı avantajlara sahiptirler, kaçırılan insanları satmaktan başka bir ticaret, kullandıkları silahların imalatından başka bir zanaat bilmezler, bazıları seyyar olan aul olarak adlandırdıkları pek berbat kulübelerde yaşarlar, ne yöneticileri vardır ne de herhangi bir ahlak anlayışları, insan ve başka şeyler çalmayı yiğitlik ve erdem sayarlar,

bundan dolayı da hepsi fakirlik içindedir...Karabulakların yakınında, Terek ve Sunja boyunca aşağıya doğru, Mozdok'tan başlayarak Naur'un karşısında Greben Kazaklarının stanitsalarına (stanitsa: Kuzey Kafkasya'daki tahkim edilmiş Kazak yerleşimlerine verilen ad-ç.n.) kadar uzanan bölgede belalı, vahşi, yağmacılığa ve hırsızlığa bütün diğer dağlı halklardan daha eğilimli bir halk olan Çeçenler yaşar; sayıları fazla değildir, beş bin kişi civarındadır.”

Mesele, sadece generalin Kafkas halklarına dair tasavvurunun o kadar afaki olmasında değil, bu halkların özelliklerinin onun umurunda olmasındadır. Anlaşılan, Almanya'da yapılan tahsil, Rusya'da mevcut olan birkaç ilkel maarifçi prensiple bir arada, bu karışım, Gudoviç'in Kafkasya gerçekliğine ulaşmasını engellemiş ve onu, dağlı hükümlerlere karşı uyguladığı, Moğolların Rus prensliklerine karşı kullandıkları “Altınordu stilini” hatırlatan basit ilişkiler sistemine doğru itmiştir: idaren altındaki oluşumların karmaşık hayatlarının teferruatına girmeden, uydu sadakatına riayet ederek bölgede düzeni sağlayacak bir veya iki gücü muhatap alacaksınız. Gudoviç için bu, imkanlarını gözünde fazla büyüttüğü Tarku Şemhalidir.

Gudoviç, açıkça Kafkasya arazisinin imparatorluk bünyesine entegrasyonunu -gelecekte bile- düşünmüyordu. Onun prensibi uydu ilişkileri idi.

Gudoviç'in dağlı kabile temsilcileriyle temasları, doğru bir eğitimle yatalı okulunun öğrencilerinden ideal insanlar yetiştirebileceğinden emin olan maarifçi pedagoji taraftarı General Betskiy'in sohbetlerini hatırlatıyor.

“Tabiyete girmiş olanlardan beni ziyarete gelenlere, kendi refahları için ekonomi ve iyi ahlakı telkin etmeye çalışıyordum, amanatlarını serbest bırakırken, önceden yaptıkları akınlar dolayısıyla ciddi cezaları hak etmişken bu son seferde konutlarının hiçbir zarar görmediği için Majestelerine ne kadar minnet duymaları gerektiğini telkin ediyordum, Majestelerinin hiddetine ve cezalandırmasına maruz kalmasınlar diye ileride de her türlü yağmacılık ve hırsızlıktan imtina edeceklerine dair yazılı ve sözlü teminat alıyordum; hal böyle olsa da, düzensiz yaşam tarzları, havailikleri ve başsızlıkları sebebiyle Kuban'ın sağ tarafında Rusya sınırlarında yağma ve hırsızlık yapmayacaklarına inanmamak gerekir.”

Bu ruh arındırıcı sohbetlerin, Gudoviç'in yoldan çıkmış kadınlara telkinde bulunan vaiz terminolojisiyle -“düzensiz yaşamları, havailik...”-

KAFKAS ATLANTİSİ

muhabatı, saçını akınlarda ve iç çatışmalarda ağartmış savaşı Çerkesler üzerinde nasıl bir etki yarattığını tasavvur edebiliriz. Öyle sanıyorum ki bu, hem Katerina'nın tasavvurlarına, ve hem de onun "halkların anası" pozisyonuna tamamen uyuyordu. Daha ileride Gudoviç, Kubanöteliler hakkındaki şöyle yazıyordu:

"Hayat tarzları el'an düzensizdir, son defa Majestelerine ettikleri tabiyet yeminine göre her bakımdan buraya atanmış bir başkana bağlı olmaları gerekirken, hiçbir mahkeme kurumu ve başkanlık makamı olmaksızın, batıla saygı duyup, küçük bir şeyde bile hemen adam öldürerek, buna karşılık olarak da sadece kan davası güdüp soygun yaparak önceki alışkanlıklarını devam ettiriyorlar. Majestelerine arz etmeye cüret edeceğim naçiz kanaatim odur ki, bu halka bir yargı sistemi ve düzen getirilmezse, bunların hem Majestelerinin devletine bir faydası olmayacak, ve hem de kendi kendilerini zarar ve yıkıma götüreceklidir."

Burada iki şey açıktır. Birincisi, dağlıların davranışını başka bir dünya görüşü -hatta hem düşmanca hem de kusurlu olsa da- tamamen başka bir dünya görüşü olarak ve dolayısıyla insan ilişkilerini düzenleyen bir sistem olarak değil de, havailik, disiplinsizlik, kendi çıkarını anlamama olarak algılayan Avrupalı'nın psikolojik benmerkezciliği. Gudoviç dağlıları neyin iyi, neyin kötü olduğunu anlamayan özürlü cahil Rus gençleri olarak görüyordu. İkincisi, mesajında savaşı bir hava hiç yoktur, agresif değildir. "Bu halka bir yargı sistemi ve düzen getirmenin" bazı yolları olduğuna inanmaktadır. Ve bu yolları bariz şekilde yerli hükümlerle ilişkilendirmektedir.

III

Tsitsianov tamamen başka tasavvurların adamıydı. Belki burada onun doğulu kökenlerinin etkisi vardı ama, her halükarda Kafkasya'da cereyan eden olaylara, Aydınlanma çağında hiç de Avrupa kanunlarına göre yaşamayan bu insanların karşılıklı ilişkilerinin mahiyetine karşı biyolojik bir duyarlılık gösterdi.

Tsitsianov'un dağlılara ve Gürcülere karşı davranışında Gudoviç'in "maarifçi pedagojisinden" eser yoktur. O, bu stili üstüne basa basa ve kesin olarak bir kenara itmiştir.

Kafkas savaşının tanınmış tarihçisi N.F.Dubrovin, Tsitsianov'un prensiplerini tam ve sade olarak formüle etmiştir:

“Pavel Dmitriyeviç idari talimatlarında Asyalı hükümlerler gibi davranıyordu. Rusya'nın tabiyetini kabul eden her han, başkumandanın gözünde kendisine tabi birisi idi. Henüz bağımsızlığını koruyan hanlara karşı da Tsitsianov, güçlünün zayıfa davrandığı gibi davranıyordu. Bu durumda, aynen hanların ve hatta küçük hükümlerlerin birbirlerine karşı davrandığı gibi davranıyordu.”

Bundan önce Dubrovin şöyle yazmıştı:

“Görevi gereği, tüm Asyalılara özgü olduğu üzere vahşete eğilimli, karakter olarak hain ve kalles olan çeşitli hanlarla ilişkiye girerken Prens Tsitsianov, onlara seleflerinin davrandığından çok farklı şekilde davranmaya karar verdi. Çoğu temelsiz çeşitli şikayetlerde taviz ve güler yüz yerine, yeni başkumandan sağlam durmaya, verdiği söze sadık kalmaya ve hatalı olsa bile mükafat veya cezalandırma ile alakalı vaadini mutlaka yerine getirmeye karar verdi.”⁴⁴

Dubrovin'in bu iddiaları, Tsitsianov'un her zaman tehditlerini uygulamaya geçirmedeği şeklinde bir tashih yapmak şartıyla, hemen hemen doğrudur. Bunlar ne idi, şimdi göreceğiz. Ama, yeni başkumandanın davranış prensibi tamamen doğru olarak tasvir edilmiştir. Tsitsianov yerli hükümlerlerin tasavvurlarına uygun davranmaya karar verdi, yani uygar bir Avrupa devletini temsil eden bir doğulu despot gibi. Bu ikililik durumu anlaşılan Prens Pavel Dmitriyeviç'in kişilik özelliklerine bir ölçüde uyuyordu. Bir taraftan Katerina ricalinden tipik bir Moskova efendisi (bu, yakın dostu Kont Rostopçin'in ona yazdığı mektuplardan anlaşılmaktadır), devrin gerektirdiği kafa yapısıyla bir Rus generali, diğer taraftan güçlü bir satrap suretine, kendine, dolayısıyla da Rusya'ya tam bir itaat sağlamak için her türlü çareye başvurmaktan çekinmeyen bir hanlar hanı suretine kolayca girebilen bir insan. Göreceğimiz gibi Yermolov da buna çok benzer bir davranış modeli seçecekti ama bu model, Yermolov için, Tsitsianov için olduğundan daha fazla derecede bir oyun idi.

Şu durumu devamlı olarak hatırmamızda tutmamız gerekiyor: Kafkas savaşının bu ilk “klasik döneminde” -1800-1810 yılları- dikkatlerin yoğun-

⁴⁴ N.F.Dubrovin. İstoriya voynı i vladıçestva russkih na Kavkaze. CPb., 1888.T.S.28.

laştığı nokta, esas düşman veya müttefik olarak görülen hanlıklardı. Hatta Yermolov bile 1810 ların ta ikinci yarısında, her şeyden önce hanlıklarla mücadeleye yoğunlaşmıştı. Ama oldukça kısa bir süre sonra hatasının farkına vardı, Rus yayılmacılığına karşı duran esas ve amansız düşmanın özgür dağlı toplumlar olduğunu anladı. Despotik oluşumların -hanlıkların- psikolojisinin, özgür toplum fertlerinin psikolojisinden esaslı şekilde farklı olduğunu da hesaba katmak lazım. Birinciler, despotizme ve hiyerarşiye alışkındılar, diğerleri için ise yabancı bir otoriteye bağlanmak, dünya düzeninin alt üst olması, organik dünya algılamasının ve öz benlik algılamasının yitirilmesi anlamına geliyordu. İşte uzlaşmazlık düzeyi buradan kaynaklanıyordu.

Gudoviç için gerçek geleneksel düşman, Türkiye ve İran idi, hanlıklar ise ikinci dereceden faktörlerdi. Tsitsianov için ise asıl faaliyet ve kuvvet tatbik etme sahası Kafkasya ve Transkafkasya idi. İran'ı, kendisiyle etnik ve psikolojik bakımdan akraba olan hanlıklara düşmanca impulslar gönderen bir kaynak olarak görüyordu. Bu nedenle de İran'la mücadele ve onu yenme, Kafkasya'da ve dolayısıyla da Gürcistan'da düzeni sağlamanın olmazsa olmaz şartıydı. Diğer taraftan da Gürcistan'da düzenin sağlanması, Kafkasya'nın derinliklerine güvenle ilerleme imkanı veriyordu.

Gudoviç Kafkasya işlerine kenardan bakıyordu. Tsitsianov, hem maddi, hem askeri vasıtalarla ve hem de (bizim asıl konumuz olan) psikolojik olarak ta dibine kadar dalmıştı.

Gudoviç'in imparatoriçeye yolladığı, Kafkas hükümlerlerini çok afaki şekilde vasıflandıran raporu hatırlıyoruz. Onları, Tsitsianov'un benzer raporlarıyla kıyaslayalım:

“Derbent ve Kuba hanı Şih-Ali-han, kibirli, mağrur, girişimci, iktidar düşkünü, entrikacı, oldukça cesur, şöhret düşkünü biridir, ve bütün çabasını ve vasıtalarını büyük kazançlara yönelterek bu son özellik için her şeyi feda edebilir; bütün bunların yanında lüks ve şehvet düşkünüdür. Amacı, Kasım'ı Şirvan'a han yapmak. Böylelikle onun zayıflığından faydalanarak mülkü üzerinde nüfuz sahibi olmak, Bakü hanı her zaman Şirvan hanına haraç ödediği için, Bakü'nün şimdiki hanını onun vasıtasıyla devirip kendi adamını oraya yerleştirmek; ve keza Kasım'ın zayıflığından faydalanarak daha önce Şih-Ali-hanın babası Feth-Ali-hana ait olup da, şimdilerde Kuba hanlığından ayrılmış ve Mustafa-han-Şirvanskiy tarafın-

dan ele geçirilmiş olan Salyan'ı elinden almak. Tarku Şemhaliyle samimi ilişkiler içinde, çünkü Şemhal basit biri, ne diğerinin işlerine engel olabilir ne de Şih-Ali-hanın savaş yapmayı planladığı yerlerin uzaklığı nedeniyle ona fazla bir yardımı dokunabilir...Şimdi yeniden hanlığın başına geçmiş Surhay-han-Kazikumukskiy ile ilişkileri samimi değil, çünkü Surhay-han Dağıstan'daki Lezgi hükümlerinin en cesur ve en güçlülerinden biridir, ve bunlar, birbirlerinin gücünü ve kudretini kıskanarak aralarında asla samimi bir ilişki kuramazlar.

Bu Şih-Ali-hanın vasıfları, faaliyeti ve entrikalarından hareketle, Derbent tahtında hak iddia eden Ali-Bek-Ağa'ya himaye sinyalleri vererek, veya mümkün olursa yardım görüntüsü altında Derbent'te bir garnizon tesis etmek, ve zamanla da pek girişimci olmayan Ali-Bek-Ağa'yı iktidara getirerek burayı Şih-Ali-handan ayırmak suretiyle onu aşağılamak ve zayıflatmak Rusya'nın yararına olacaktır...

Mustafa-han Şirvanskiy: cesur, kurnaz, harcamalarda mütevazî ve bundan dolayı memurlar tarafından seviliyor. Avlanmayı sever, bir hayli şöhret düşkünü, girişimci ve en az Şih-Ali-han kadar tedbirli, savaş sanatında ise ondan daha usta...Kalbinde duyduğu nefret olmasaydı Rusya için yararlı olabilirdi...Surhay-han Kazikumukskiy: çok cesur, tüm Dağıstan'da saygı görür, Hristiyanların amansız bir düşmanıdır, sert ve tedbirli biridir. Avar hanıyla ilişkileri, komşuluk bakımından olduğu kadar, her iki tarafın da karşılıklı olarak birbirinin güç ve cesaretine duyduğu saygı dolayısıyla da çok sıkıdır."

Kendisine Kafkasya'nın iç işlerine etkili şekilde karışma imkanı veren, tüm Dağıstan'ın ilişkileri ve özelliklerinin karmaşık resmi Tsitsianov'un önünde duruyor. Bu Gudoviç'de olduğundan çok daha başka bir kavrama düzeyi. Ve esasta farklı bir tesbit.

1802 yılı Aralık ayında Kafkasya'ya geldiğinden hemen sonra Tsitsianov, başbakan Aleksandr Romanoviç Vorontsov'a şöyle yazıyor:

"Ekselansları dağlıların ve İranlı hanların tabiyete alınması konusundaki düşüncemi söylememi emir buyurmuşsunuz. Tüm samimiyetimle ve görev aşkımla naçizane fikirlerimi arz ederim..

Hanların ve dağlı hükümlerinin tabiyeti hayali bir durumdur, çünkü bunları yağmadan ve ticareti taciz etmekten alıkoymamaktadır... Dolayısıyla, ne kadar az teba olursa İmparatorluğun şerefi o kadar az tahkir edilmiş olacaktır."

1804 yılında başkumandan, İbrahim-han Karabahskiy'e şöyle yazıyordu:

“İşin mahiyetine dair en ufak bir şey içermeyen, ama tamamıyla kalles Acem ruhunun timsali olan mektubunuzu aldım...Bu İran siyasetinizi, Cevad-han gibi kanınızla ödeyeceksiniz. Sizin itaatınızı ve tabiyetinizi istemiyorum ve istemedim, çünkü rüzgara ne kadar güvenebilirsem, sizin Acem sadakatınıza de o kadar güvenebilirim.”

Bu, hiç de Tsitsianov'un Rusya topraklarını genişletmeye karşı olduğu anlamına gelmiyordu. Tersine, kademeli olarak hanlık iktidarını, Kafkasya'daki hanlık kurumunu ortadan kaldırarak toprakları genişletme niyetindeydi. Tsitsianov'un istediği sözde tabiyet değil tam bir itaat idi. Bunun için iç ihtilafları körüklemek ve aynı zamanda Bakü ve Derbent'i Rus garnizonlarıyla işgal etmekte. I.Aleksandr, Rusya'nın hükümlerini silah gücüyle itaate mecbur etmeye yeterli kuvveti olmadığı için, onları karşısına alacağını düşünerek Bakü seferine şüpheyile yaklaşıyordu. Tsitsianov'un takviye talebini reddetti. Petersburg'un ve Tsitsianov'un pozisyonları radikal olarak farklı idi. Petersburg'da, münhasıran hanları Rusya tabiyetine çekme ve her türlü barışçı yöntemlerle bu durumu konsolide etme yolunda yürümek gerektiğini düşünüyorlardı, Tsitsianov ise ancak güç gösterisi ve hanlık sisteminin zayıflatılması ve ardından da ortadan kaldırılmasıyla Gürcistan'da huzuru sağlamanın, sınırları pekiştirmenin ve Kafkasya'yı ele geçirmenin mümkün olacağı kanaatindeydi. Aleksandr, doğuya ilerleme ve Gürcistan'ın ve imparatorluğun arazisini bu yönde genişletmeye prensipte karşı değildi. Sadece bunun için henüz erken olduğunu düşünüyordu. Tsitsianov buna yeni bir siyasi belge ile cevap veriyordu:

“Majestelerinin, bu vesile ile gerçek niyetlerimizin zamanından önce ortaya çıkacağı ve bazı hanların bize itimadının sarsılacağı şüphesini ifade buyurduğu konu ile ilgili olarak naçizane kanaatlerimi takdirlerinize arz ederim.”

Tsitsianov'un “Gerçek niyetleri” Petersburg'unkilerle pek örtüşmüyordu ve çok daha radikaldi. Tuçkov'un anılarında şöyle manidar bir sahne var:

“O (Tsitsianov-Y.G.) Gürcistan'daki isyanı ve Lezgilerin akınlarını kesin bir şekilde önlemek istiyordu. Bahanesini devamlı olarak aradığı bir İran savaşı yoluyla genç imparatora kendi büyük yeteneklerini göstermek

istiyordu. Bir defasında, benimle birlikte Asya haritasına bakarken, İran şehri Derbent'i işaret etti ve bana şöyle dedi: Sizin orada askeri vali olmanızı veya -İmeretiya'yı işaret ederek- burada benim Gürcistan'daki pozisyonumda olmanızı isterim. Hakkımdaki iyi düşünceler için teşekkür ettim ve her iki yerin de henüz elimizde olmadığını söyledim."

Tabii, Tsitsianov ikbalperestti, ama İran'la savaşı kışkırtma gayretleri, Tuçkov'un gösterdiği gerekçe ile sınırlı değildi.

İran'dan ve İranlılardan nefret eder ve küçük görürdü. Muhtemelen bu, İranlılardan çok çekmiş bir Gürcü aristokrat ahfadının genetik duygusu idi. Muhtemelen bu nefret İranlıların ve müttefikleri dağlıların, özellikle de Lezgilerin Gürcülere yaptığı korkunç zulümlerin hatırasına dayanıyordu. Gudoviç'te bu şahsi gerekçeler yoktu.

Ve tabi, Pavel Dmitriyeviç'in, Rusya'nın bu bölgedeki temel hedeflerini uyduğunu düşündüğü geniş stratejik planları vardı.

Yukarıda atıfta bulunduğumuz, imparatora sunulan raporda Prens Pavel Dmitriyeviç Aleksandr'ın tereddütlerine şöyle cevap veriyordu:

"Kurnazlıkta ve tabiatlarında olan kalleşlikte hiçbir halk İranlıları geçmeyeceği için, ne kadar ihtiyatlı davranırsak davranalım, amacımızın iyi olduğuna onları ikna edemeyiz, hatta kafirlerin egemenliğindeyken İranlıların bazı geleneklerini benimsemiş olan Gürcü halkında bile hükümetin bazı en hayırlı girişimlerinin sıklıkla şüpheyle karşılandığı ve dimağlara itimatsızlık ekildiği gözlenmektedir...Halkın hakları gibi insanlık ve adalet kurallarının henüz bilinmediği İran'da işler, korku ve menfaat gibi iki hakim manivelayla yürütülür, ve bu nedenle Majestelerinin muzaffer silahının hali hazırda İranlı hanların yüreğine saldırdığı korkunun niyetlerimize zarar vereceğini düşünmüyorum, çünkü bu korkunun gerekli olduğu kanısındayım. (Belli ki, Tsitsianov Rusya'daki durumun "insanlık ve adalet kurallarına" uygun olduğunu, en azından bu parametrelerde İran'ın çok ilerisinde olduğunu düşünmektedir, ve bu nedenle de burada, bütün ahlakçılığına rağmen Gudoviç'de rastlayamadığımız, Rusya'nın Kafkasya'da ve Transkafkasya'daki medenileştirici misyonunun idrakinin bariz bir gölgesi mevcuttur.-Y.G.). Buna karşılık, komşu halkların ilerideki başarılarımıza güvenmek için nedenleri var. Daha ilk adımdan itibaren Gürcistan'da kök salan yolsuzluğa rağmen, anlaşılan Rus idaresinin hayırlılığı, Majestelerinin her bir ferdin şahsiyetini ve malını koruyan lütufkar kanunlarının genel tu-

KAFKAS ATLANTİSİ

tarlılığı konusunda ikna oldukları için, bu kanunlar güçlü ve adil bir devletin vatandaşları ve ortak bir lütufkar babanın çocukları tarafından ihlal edildiği zaman hep bir ağızdan şikayet ediyorlar.”

Son paragraf sadece Hristiyan halklarla ilgilidir; Ermeniler ve Gürcüler. Titsianov’un Asyalı saydığı insanlar tamamen başka bir davranışı hak ediyorlardı. Prens Pavel Dmitriyeviç bunu şöyle formüle ediyor:

“Asyalı halk kendisine en azından saygısız davranılmasını ister.”

IV

Tsitsianov ta başından itibaren, ana fikri Kafkasya’daki gerçek hasımlarını moral olarak ezmek olan bir pozisyon seçmişti.

Hanların kendi gözlerinde ve tebaalarının gözünde aşağılanması, bunların nihai olarak devreden çıkarılmasına giden yolu hazırlamalıydı.

Tsitsianov’un hükümlerlere yolladığı mektuplardan bir örnek, Elisu sultanına hitaben yazılmıştır:

“Acem ruhlu utanmaz sultan! Bir de bana yazma cüretinde bulunuyorsun. İki yıldır ipekle ödemen gereken haracı ödemediğin ve Rusya imparatorluğunun kaçak ağalarını (metinde böyle-ç.n.) kabul ettiğin ve onlara sığınma sağladığın için ve Carlılarla birlikte Baba-hana 300 savaşı yolladığın için sana misafir geleceğim. Köpek ruhun ve eşek aklınla, mektubunda izah ettiğin kalleşçe bahanelerle beni aldatabileceğini mi sanıyorsun? Bilesin ki, bir daha adamın bana yılda ödemen gereken yüz litre ipeği getirmeden gelirse, Sibiry’a’yı boylar, ve sen, yüce İmparatorumun haraççısı olana kadar çizmelerimi kanında yıkamayı arzu etmeye devam ederim.”

Rusya oryantasyonlu medenileştirici icraatın nüansı, Tsitsianov’un Gürcülere davranışıyla da en iyi örnek olarak ortaya serilmektedir. Burada hiçbir tarihi ve milli düşmanlık olamazdı:

“Gürcü halkının mizacını anlamaya çalışırken, şahsi deneyimlerimden, Gürcistan’da her türlü kültürlü yönetimin bir süre etkisiz kalacağı sonucunu çıkarıyorum. Asyalı halkları sınırsız tek adam yönetimine terk eden tabiat, burada silinmez bir iz bırakmış. Keyfiliğe ve inatçılığa karşı güçlü ve kararlı yöntemler lazım. Rusya yönetiminin müşfikliği ve çeşitli kurnazlıklar

sayesinde kanuni takibattan kurtulurken, kabahatlerini bir meziyetmiş gibi överler. Medeni hukukta ne kadar engel var! Sadece, yöneticinin otoritesini talimat makamının şahsiyetiyle ölçmeye alışmış olmaları dolayısıyla, Gürcü prensleri ve kapitan ispravnikler (ispravnik: Çarlık Rusyasında bir bölgede asillerin kendi aralarında seçtikleri yarı resmi polis müdürü-ç.n.) arasında ne kadar çok kadim çekişme var; onlar için kanun kelimesinin hiçbir anlamı yok ve soy ve rütbe bakımından aşağı seviyedeki bir kapitan-ispravnike itaat etmeyi ayıp sayarlar.”

Daha ilerde, hacmi bakımından muhteşem bir cümle geliyor:

“Onlar için her şey yeni, bizim için her şey tuhaf...”

Burada Tsitsianov’un anlaşılan, Aleksandr’ın liberal görüşlerini hesaba katarak – bu, 13 Şubat 1804 tarihinde imparatora yazılmış bir raporun metnidir – sanki Rusya’da başka bir yönetim tipi varmış gibi “sınırsız tek adam yönetiminin” foyasını meydana çıkarması ilginçtir. Malum, Tsitsianov Avrupa tipi kültürlü mutlakiyete mukabil olarak, ahlaki ve hukuki bakımdan tamamen sınırsız doğu despotluğunu kastediyor. Doğulu muktedirlerin ortaçağ gaddarlığı arka planı üzerinde “Rusya idaresinin müşfikliği”, hem Gürcülere ve hem de dağlılara sadece zayıflık değil, aynı zamanda saçmalık olarak da görünüyordu, çünkü asırlar boyunca şekilci olmayan, süratli bir yargılama düzenine alışmışlardı. Yeni düzenin bürokratik hümanizmi onlara alay etmek gibi görünüyordu. Tsitsianov zamanla bunu anladı ve imparatora yolladığı notta şöyle yazdı:

“Bir gün töreyi Rusya kanunlarına yaklaştırma düşüncesi ne kadar haklı olsa da, bunun başarılması için kanunların töreye göre eğilip bükülmesi gerektiği inancındayım, çünkü töreler zoraki yöntemlerle değil ancak asırlarla bozulabilir.”

Ama, din kardeşi Gürcülerle ilgili olarak zaman içerisinde ulaştığı bu hükümler, hanlıklar için geçerli değildi. Onlar, Asyalı despotizmin örnekleriydiler ve o nedenle de Tsitsianov’un, ardından da Yermolov’un gözünde, yalnızca jeopolitik değil, ahlaki nedenlerle de yaşama hakkına sahip değildiler...

Daha önce söz edildiği gibi, Gudoviç büyük ölçüde, Tsitsianov daha küçük ölçüde, dağlı toplulukların Kafkasya’nın askeri-siyasi yaşamındaki

rolünü yanlış değerlendiriyor ve daha ziyade hanları ve hanlıkları dikkate alıyorlardı. Bu anlaşılır bir şeydir; generaller Rusya'ninkine yakın bir hiyerarşik sistemi daha kolay algılıyorlardı. Özgür toplumların askeri demokrasisi onlar için tamamen anlaşılmaz bir şeydi. Ama gene de Tsitsianov'un faaliyetinin daha başından itibaren, tam bir özgür toplum olan Caro-Belokan Lezgileriyle uğraşması gerekecekti. Car ve Belokan, Lezgi vilayetlerinin merkeziydi ve buradan devamlı olarak Kahetiya'ya yıkıcı akınlar yapıldı. Bir Türk paşalığı olan Ahaltsih'deki Lezgiler Kartli'yi rahatsız ediyordu. Ama, Caro-Belokan Lezgileri gerçek bir felaketti. Her yıl yüzlerce aile bunlar tarafından yakalanır ve Türk araçlar vasıtasıyla köle olarak satılırdı.

1803 yılı Martında Tsitsianov'un sevk ettiği General Gulyakov'un müfrezesi zorlu bir çarpışmadan sonra Belokan'ı aldı ve 500'e yakın Lezgi'yi imha ederek orayı yaktı. Ama şimdi bizi asıl ilgilendiren şey, meselenin askeri yönü değil, Tsitsianov'la yarı pasifize edilmiş dağlılar arasındaki, onun hanlara davranışına tamamen uyan ilişki tarzıdır. Ve burada, bir özgür dağlı toplumla ilk ihtilafında, Pavel Dmitriyeviç aynı metodu, hasmını korkutma ve moral olarak çökertme metodunu uyguladı. Asıl amaç düşmana, Rusya iktidarı ile kıyaslandığında ne kadar değersiz olduğunu, ne kadar zavallı ve gülünç durumda bulunduğunu göstermekti. Kafkasya'daki önemli hükümlerlerden Karabağ hanı İbrahim'e şöyle yazıyordu:

“Dünyada sineğin kartalla müzakere yaptığı nerede görülmüştür, güçlü emir verir, zayıf ise güçlüye boyun eğmek için yaratılmıştır.”

Şüphesiz ki, akıllı Tsitsianov ne yaptığını biliyordu, bilinçli ve ısrarlı bir şekilde düşmanlarını kışkırtıyor ve onları bir seçimle karşı karşıya bırakıyordu, ya bir hiç olduğunu ve itirazsız bir aşağılanmayı kabul edecek ve “güçlüye” teslim olacak, ya da isyan etmeyi deneyecek ve bu suretle Tsitsianov'a askeri gücü devreye sokup bastırma imkanı verecekti. Bu, özellikle çaresiz durumda kalan hanlara karşı etkili oluyordu. Aşağılanma ve tehditlere katlanmak onuru ve otoriteyi yitirme, başkumandanla bir ihtilafa girmek, hanlığın Rus kuvvetleri tarafından işgali anlamına geliyordu.

Özgür topluluklar konusunda bu metod o kadar rasyonel değildi, ama Tsitsianov tarafından henüz başlı başına bir problem olarak algılanmıyordu, bu nedenle de onlar için başka bir yöntem düşünmemişti.

1803 Ekiminde Caro-Belokan Lezgileri hezimete uğratılarak haraca bağlanıp, doğal olarak ödemeden kaçınmaya çalıştıkları zaman, Tsitsianov onlara şöyle davrandı:

“Mektubunuzdan anlıyorum ki, bütün yeminlerinizin aslı esası kandırmaca; müşfikliğimin ve lütfkarlığımın size bir etkisi olmadığını da görüyorum. Fakir olmadığınız halde fakir olduğunuzu iddia ediyorsunuz; şayet ipeğiniz yoksa, ilk mühlette 11 000 gümüş Rus rublesi veya 4230 çervonets (Çarlık Rusyasında beş veya on ruble değerinde altın para-ç.n.) ve 2 gümüş ruble gönderin; 1 Kasım’a kadar aynı meblağı hazır edin. O zaman size baba olacağım, Rus idaresinin ne kadar müşfik ve lütfkar olduğunu göstereceğim. Ama, dereler gibi akacak kanınızdan, yitireceğiniz evleriniz ve çiftliklerinizden dolayı size acıdığının farkında olmadığınız anlaşılıyor; zamanını bekleyin, karşı durmaya korkuyorsanız, Tüm Dağıstanlıları toplayın ve çarpışmaktan korkuyorsanız, dağlar arasında karda donmaya hazır olun. Beni bir daha kandıramayacaksınız, sizi yeryüzünden sileceğim ve köylerinizi bir daha göremeyeceksiniz; sizin yaptığınız gibi ateşle geleceğim, Ruslar yakmaya alışmamışlarsa da, askerimle işgal etmediğim her yeri yakacağım ve toprağınıza ebediyen yerleşeceğim. Görelim bakalım, Dağıstanlılar beni kovmaya yardım edecekler mi, buna güçleri yetecek mi? Siz nankörlere bu mektubu yazarken, kanımın, kazandaki su gibi kaynadığını, bütün uzuvlarımdan hiddetten titrediğini biliniz. Askerimi size bir generalle göndermeyeceğim, bizzat geleceğim, topraklarınızı kanınızla sulayacağım, ve toprağınız kızaracak; ama sizler, tavşan gibi dağ boğazlarına kaçacaksınız, orada da sizi bulacağım, kılıçtan olmazsa, soğuktan gebereceksiniz. Kışlamaya bıraktığınız Dağıstanlılar buna şahit olacak ve onlar da ölecekler; buğdayı dağ boğazlarına kaldırdınız ama, onu ölümle beraber yiyeceksiniz...Eğer ödemeyi yapmazsanız, yüce hükümdarım sizi cezalandırmamı buyurdu, Ağustos’da ipeğin getirilmediğinden haberi var.”

Burada mesele şüphesiz ki, ne ipek ve ne de gümüş rubledir. Bu bir itaat sembolüdür. Burada Tsitsianov’un sık sık Dağıstanlılardan bahsetmesine dikkat çekmek lazım. Tsitsianov dağlı toplumların Rusya’ya karşı birleşmek üzere olduklarını görüyor ve mevcut durumda bunun en tehlikeli senaryo olduğunu düşünüyor. Mesaj açıkça, muhtevasını Ruslarla bir çatışma daha olursa diye Lezgilere yardıma gelmiş Dağıstanlı savaşıtların da öğrenmesi amacıyla yazılmıştır. Üstelik, Dağıstanlıların tebası oldukları

bir hana atıf olmadığına göre, bunlar tam da bir kısım özgür toplulukları temsil ediyor olmalıdır. Tsitsianov artık Rusya'nın Kafkasya problemini er veya geç tam kapsamlı olarak çözmek zorunda olduğunu idrak etmiştir ve gelecekteki düşmanlara karşı önleyici psikolojik savaşı başlatmaktadır. Bir sonraki mektupta da bu Dağıstan gerekçesi, ödenmeyen vergi gerekçesinin üstünü örtmüştür.

Bu mektup 31 Mart 1804 tarihinde Carlılara gönderilmiştir.

“Pis kafirler! Sizi defalarca ikna etmeye çalıştım, siz ise Dağıstanlıları çağırdınız ve şimdi size inanmamı ve bağışlamamı istiyorsunuz, üstelik davranışımın bana yakışmadığını yazma cüretinde bulunuyorsunuz. Galiba benim bir Gürcü olduğumu düşünüyor ve böyle yazmaya cüret ediyorsunuz. Rusya'da doğdum, orada büyüdüm ve bir Rus'un ruhuna sahibim. Ziyaretimi bekleyin, evlerinizi değil sizi yakacağım, çocuklarınızın ve karılarınızın rahmini sökeceğim. Hasadı kaldırana kadar sükunet içinde kalacağınızı düşünüyorsunuz, ama tanrı adına yemin ederim ki, gerekli ödemeyi yapmazsanız, Car buğdayını yiyemeyeceksiniz. Ey hainler, bu size son sözümdür.”

İşte Car Lezgilerine gönderilen, Carlıları ve Dağıstanlıları doğrudan doğruya birbirinin karşısında konumlandırması dolayısıyla özellikle önemli bir mektup daha. Tekrarlıyorum, bu ikisinin ittifakı Tsitsianov'u bu durumda her şeyden fazla endişelendiriyordu, çünkü Lezgiler için, henüz ulaşılması zor Dağıstan'dan sınırsız destek alma imkanı anlamına geliyordu:

“Tanrı size bire yüz ürün veren münbit bir toprak bahşetti. Dağıstanlıları ise bir parça ekmek uğruna canını ortaya koymaya (“akın ekonomisi”kastediliyor-Y.G.) ve öbür dünyada mutluluktan mahrum olmaya mahkum etti (general burada tamamen haksız. Yağmayı tanrıya karşı bir suç sayarak meseleye Hristiyan bakış açısıyla yaklaşıyor, oysa dağlılar açısından akın sırasında öldürülmek şerefli ve tanrı katında makbul bir fiil sayılıyordu.-Y.G.). Kendinize geliniz diyorum size. Bir anlık menfaati huzurlu bir hayata tercih eden havai isyancılardan ayrılın; Rusya'nın neler yapabileceğini hatırlayın. Dağıstanlılar da kaç defa Rusların elinden yere serilip, toprağı ısırırken cehennemlik ruhlarını teslim ettiler. Bir daha tekrarlıyorum, kılıcımı kınından çıkarmadan aklınızı başınıza alınız, aksi halde, doğduğunuz, atalarınızın gömülü olduğu, hısımlarınızın sizi eğittiği

topraklarınıza bir daha dönemeyeceksiniz; huzurlu yaşamınızda size sığınak olan evlerinizi bir daha göremeyeceksiniz.”

Bu metinleri okurken öyle görünse de, Tsitsianov'un yapısı itibarıyla patolojik olarak gaddar biri olmadığını söylemek lazım. Yapmak zorunda kaldığı ilk cezalandırma seferinden sonra Aleksandr'a yazdığı raporda Prens Pavel Dmitriyeviç, hayatında hiç yapmamış olduğu bir şeyi, bir köyü yakma kararını vermenin kendisi için ne kadar zor olduğunu sahici bir heyecanla anlatmaktadır. Ama bu rasyonel bir karardır. Aynı şekilde köyleri yakan, mollaları ayağından asan Yermolov'dan bahsederken bu paradoks-la bir kez daha karşılaşacağız. Dağlıları da Tanrının yarattığını kabul eden Griboyedov, Yermolov'un iyi kalpliliğinden söz ediyordu.

Kullanılan dile gelince, Tsitsianov bunun, muhataplarının alışık olduğu, anlayabilecekleri, bir satrapın “pis kafirlerle” konuşacağı yegane dil olduğu kanısındaydı. Başka bir tarzın yanlış anlaşılacağını ve zayıflık olarak kabul edileceğini düşünüyordu.

Tsitsianov'un hiddetli mesajı, Carlıların bu mektubuna cevaben yazılmıştı:

“Lütufkar mektubunuzu aldık ve tüm emirlerinizi ayrıntılarıyla idrak edince, buraya gelmek, evlerimizi yakmak ve ailelerimizi esir etmek iste-diğinizi gördük. Doğrudur, bütün bunları yapabilirsiniz, arzu edeceğiniz ve emredeceğiniz her şeyi yapabileceğinizden eminiz. Gücünüz malumdur, buna asla karşı koyamayız; ama, bizim gibi masum ve itaat etmişleri ceza-landirmek makamınıza, gücünüze ve rütbenize yakışmaz.”

Talihsiz “yakışmaz” sözünden başka, bu kadar hiddeti doğuracak bir şey yokmuş gibi görünüyor. Ama ihtilafın iç yüzü çok daha derinde ve gö-rünürdeki mevzudan çok daha büyüktü. Gelecek mücadelesi veriliyordu, Tsitsianov maksimum sert bir pozisyonu, ne kendisine, ne de haleflerine manevra serbestisi veren tavizsiz bir pozisyonu seçmişti.

Bu pozisyonun hiç de her zaman ve her yerde etkili olmadığını çok kısa bir süre sonra bizzat kendisi de anlamıştı.

1804 yılı başında, göreve gelişinden iki yıl ve en önemli askeri ba-şarılarından birinden, güçlü Gence müstahkem mevkiinin zaptından bir yıl sonra, geniş planlarını henüz gerçekleştiremediği halde Prens Pavel Dmitriyeviç istifa etmek için müracaatta bulunmaya başladı. İstifa kabul edilmedi. Ve Tsitsianov imparatora içinde bazı önemli hususlar taşıyan bir raporla cevap verdi.

“Şubat’ın dokuzuncu günü Majestelerinin adıma yazılan ve görevimle ilgili hiç hak etmediğim yüksek övgüleri havi fermanı bu Mart ayının 2’sinde alma mutluluğuna erişince, ruhum yeni bir güçle doldu ve eğer dünyadaki tüm diğerlerinden daha etkili bu teşvik gücünü hastalıklarla yorgun bir vücutta hissetmemiş olsaydı, Majestelerinin hizmetinde büyük bir icraata başladığı; fakat kendi sonuna yaklaşan birisi ne bu kadar ihtiraslı, ne de yüce makamınızca bana tevdi edilen bu kadar geniş bir görevin gerektirdiği kadar faal olabilir. Hayatımın sonbaharını meyus eden vücut yorgunluğuyla beraber bu yetersizlik duygusu, Majestelerinin hizmetinde bir hata yapma endişesiyle hayatımdan daha değerli gördüğüm görevden bağışlanma müracaatında bulunmama sebep oldu, eğer Majesteleri başka bir sebepten dolayı görevden ayrılmak istediğimi düşünseydi bu benim mahvım olurdu. Göreve 13 yaşında başladım, Majestelerinin ve merhume bahtiyar imparatoriçe hazretleri Yüce Katerina’nın paha biçilmez teveccühüne sahip olarak mutlulukların en yüce derecesine eriştim.”

Tsitsianov çok net, açık ve veciz yazabiliyordu. Bu stilin anlaşılmazlığı ve karışıklığı, prensin bizzat kendisi için gizli, eziyetli bir mazeret yerine sıradan, geleneksel bir mazeret arama sıkıntısına işaret ediyor.

Tsitsianov o yıllarda gerçekten de örnek denecek kadar sağlıklı değildi, ama, iki sene daha, çok aktif bir şekilde -Bakü seferinde ölene kadar-, fiziki olarak çok yorucu seferlere bizzat kumanda etmek de dahil olmak üzere, çok çeşitli işler yaptı. Mesele “vücut yorgunluğunda” değil, seçtiği yöntemlerle görevini yapamayacağına dair gittikçe artan kendi güvensizliğinde idi. Ve, bu açıdan da, bir taraftan tam zafer anında, Gence’nin alınmasından sonra ayrılmaya çalışması, diğer taraftan da devamlı olarak başka metotlar araması psikolojik olarak anlaşılabilir bir şeydir.

Anlaşılan prens, Çeçenler ve Çerkesler gibi, ulaşımı zor dağlarda ve ormanlık bölgelerde yaşayan daha savaşçı dağlılarla yapılacak kaçınılmaz bir topyekun karşılaşmada ne korkutucu tehditlerle, ne anlık cezalandırma seferleriyle arzu edilen sonucun elde edilebileceğini anlamaya başlamıştı. Korkutucu tehditleriyle sindirilen ve General Gulyakov tarafından bozguna uğratılan Car-Belokan Lezgilerinin, başlangıçtaki tehlikeli pozisyona geri dönmekte olduklarını görüyordu. Ve bu her defasında böyle olacaktı.

Tsitsianov'un, Kafkasya'yı sadece orada bulunmakla itaat altında tutan acımasız, çelikten bir savaşıçı şeklindeki tasviri, önemli ölçüde tam da böyle bir selefte ihtiyaç duyan Yermolov'un ve Yermolov'un görüşünden hareket eden daha geç dönem tarihçilerinin eseridir...

1805 yılı Ocak ayında, Kafkasya'da bulunduğu üç yıldan sonra Prens Pavel Dmitriyeviç, Büyük ve Küçük Kabartay'a kumandan tayin edilen General Del-Potstso'ya şu talimatı veriyordu:

"...Rütbemin gereği olarak, bu huzursuz ve yağmacı hayata alışık halkın yönetiminde uyulması gereken davranış kurallarının temel hatlarıyla ilgili olarak size bazı talimatlar vermek mecburiyetindeyim. Yüce makam tarafından da onaylanan kanaatim, bugünden itibaren idare sisteminin değişmesi yönündedir.

Şimdiye kadar sistem bunların canavarlığını şu yöntemlerle dizginliyordu: 1) Özdenlerin (seçkinler, önderler-e.n.) prenslerine itaatsızlığını destekleyerek. 2) Açıkça maaşa bağlayarak. Bu iki yöntemi dikkatle inceledi, yarardan çok zararlı olduğunu gördü; çünkü ilk yöntemde özdenleri prenslerine karşı husumet içinde tutarak Rusya, farkına varmadan bunlara savaşıçı bir ruh ekti ve barışıçı sakinler yerine, onları gerektikçe yıldan yıla daha fazla savaşıçı yaptı. Dolayısıyla kendi vahşi ve muzır alışkanlıklarını bırakmak niyetinde değiller. İkinci yöntem, maaş almayanlarda, alanlara karşı kaçınılmaz bir kıskançlık yaratarak, almayanların diğerlerini hain saymak suretiyle onlardan nefret etmesi ve aşağılaması sonucunu doğurmuştur.

Bu nedenle bu sistemi terk ederek şu üç temel esas üzerinde yeni bir sistem kurulması teklif edilmiştir: 1) Eğitimlerinin değiştirilmesi; 2) Kabartay'da lüks alışkanlığının tesisi ve 3) Görünüşte dinlerini himaye etmek ve Ruslarla ilişkilerini arttırmak suretiyle Rus adetlerine alıştırılması.

Bu üç nominal konudan hareketle teklifim üzerine şu hususlar Yüce makam tarafından onaylanmıştır: 1) Georgiyevsk ve Yekaterinograd'da Kabartay hükümrân ve özdenlerinin çocuklarının öğrenimi için, mezunlarının kadet bölüklerine (Çarlık Rusyasında aristokrat çocuklarının öğrenim gördüğü askeri liseler-ç.n.) sevkedileceği okullar ihdas edilecektir; 2) Gerekli yerlere, Kabartay aile üretimi ürünlerinin, özellikle pazar kurulduğu tarihlerde gümrüksüz girmesi için gerekli mevzuat hazırlanacaktır; 3) Georgiyevsk ve Konstantinogorsk'da hazine hesabından camiler inşa edilecek ve

dağlıların ibadetini yönetecek mollalar tayin edilecek, ve nihayet, 4) Bir Kabartay hassa eskadronu (Çarlık Rusyasında 120-150 kişilik süvari birliği –ç.n.) kurulacaktır.

Majestelerinin bu halkın teveccühüne karşılık olarak gösterdiği tüm merhametini, ihtimamını ve bağışladığı yeni lütufları onlara izah ederek, ilk önce, buradaki listede ekli olan, kendilerine yazdığım mektubu vermenizi, mektubun ne kadar önemli olduğunu telkin etmenizi, daha sonra da yukarıda yazılı maddeleri uygulamanızı emrediyorum, özellikle de:

1) Georgievsk'de kalenin arka tarafında cami inşaatı için bir yer seçilsin, aralarında el becerisine sahip olanların Kabartay fordstadı (kale dışında kaleye bitişik yerleşim-ç.n) adı altında buraya yerleşmesi şayan-ı tercihtir. Başlangıç olarak halen Georgievsk'de, Yekaterinograd'da benzer şekilde seçilmiş yerlerde bulunanlar buraya nakledilebilir, tuğgeneral bay Bryuzgin'le temas kurulup bana bilgi verilsin.

2) Halkın en fazla itimat ve saygısını kazanmış molla ve ahundlar⁴⁵ hakkında bilgi toplanıp, sadakatlarını korudukları sürece her yıl gizlice maaş ödeme vaadiyle kendi tarafımıza çekmeye çalışılsın, bu iki cami için bunlardan iki kişi seçilsin.

3) Askeri personelimizin bunlara baskı uygulamasının önüne geçilsin.

4) Cami ve cami bünyesindeki okullar inşa edilince, mollalar vasıtasıyla buraya öğrenci temin edilmeli. Şayet okul inşaatının bitmesinden önce çocuğunu vermek isteyen 12 kişi ve üstü talip çıkarsa, bana haber verilsin, hemen geçici okullar kurasın.

5) Bunların en büyük memnuniyetsizliği eşraf mahkemelerinin ihdasi olduğuna göre, her türlü davada ilk kademe yargılamanın mollalara, kadınlara ve ahundlara bırakılmasından halkın memnun olup olmayacağı araştırılsın. Her ay, görülen dava ve uzlaşma sağlanan davaların sayısı hakkında hudut yüksek mahkemesine bilgi verilsin. Önemli olaylarda ise, ahund mahkemesinin kararlarına karşı temyiz yetkisiyle de donatılmış olarak, hudut yüksek mahkemesi hüküm mercii olacaktır, böylece idari makamlar da gereksiz yere oyalanmadıkları için memnun olacaklar, çünkü onların istediği de zaten budur; velhasıl, bu değişikliklerin, önerilen

⁴⁵ Ahund – İslamda en yüksek alimlik derecesi

niyetlerle çelişip çelişmediği ve bunların Ruslardan koparacak bir bahane olarak kullanılması ihtimali etraflıca araştırılmalıdır.

6) Prens ve zadegan sınıfından gençlere, teşkil edilecek hassa eskadronunda görev yapmak suretiyle elde edecekleri menfaatler telkin edilmeli, ve başlangıç olarak bir eskadron teşkil edecek kadar istekli bulmaya çalışılmalıdır.

7) Bundan başka, Kabartay'ları idare etme görevine başlarken tüm yükümlülüklerinizi en sarıh şekilde anlamanız için bu halkın idare sistemindeki değişikliklere dair Yüce makama sunulmuş ve onaylanmış naçiz raporumu buraya ekliyorum.

8) Nihayet, hem bu karar müzekkeresini ve hem de naçiz raporumun bir kopyasını kendi makam katibinize bile güvenmeksizin, çok gizli tutmanız kaydıyla zat-ı alinize tevdi ediyorum. Kendisinden vaki olacak taleplerinizi desteklemek üzere, bütün bunları yalnızken Tümgeneral Glazenap'a okuyabilirsiniz, ama listeleri kendisine vermeyesiniz ki, bir katibin laübaliliği neticesinde sistemin bu sırrı açığa çıkmasın ve oradaki teveccühe zarar verilmesin.”

Tsitsianov'un geldiği andan itibaren kullandığı metoda kıyasla bu, hiç şüphesiz bir devrimdir. Tsitsianov'un gaddar ve tavizsiz tutumunun sadece hanlarla sınırlı olmadığını hesaba katmak lazım. Sıradan halkın gösterebileceği herhangi bir memnuniyetsizlik işaretine karşı acımasızdı. Kendilerine tayin edilen Rus pristavının (Çarlık Rusyasında polis komiseri-ç.n.) patolojik eziyetleri neticesinde çileden çıkan Asetinler, Rus çarının sadık tebaası olduklarını, ancak yerel makamların eziyetlerine daha fazla dayanamayacaklarını ilan ederek isyan ettikleri zaman Tsitsianov, General Prens Volkonskiy'in isyancıları haklı bulan raporuna rağmen, General Prens Eristov'a isyancıların şartsız olarak itaat etmemeleri halinde “silahın gaddarlığıyla delme, kesme, köylerini yakma, velhasıl evlerine girildiği zaman da onlara, acıma duygusuna kapılmadan, canilerin ve barbarların hak ettiği gibi davranma” emri vermişti.

Kabartay'ın idare sisteminde değişiklik yapma fikri, Tsitsianov'un aklına, itaatten çıkan Kabartay'lara karşı yapılan uzun ve çetin askeri hareketlerden sonra geldi. Hem bu cezalandırma seferlerinin neticeleri hiçbir şekilde sürdürülebilir bir barışı garantilemiyordu. Gördüğümüz gibi, mem-

nuniyetsizliğin sebeplerinden biri, Rus makamlarının Kabartay'lara, onlara yabancı bir yargı sistemini dayatmaya çalışmalarıydı. Bu işte inisiyatif Gudoviç'e aitti. Katerina'ya yazdığı raporda Kabartay'lar hakkında, "bu halka bir yargı sistemi ve düzen getirilmezse, bunların hem Majestelerinin devletine bir faydası olmayacak, ve hem de kendi kendilerini zarar ve yıkıma götüreceklerdir" dediğini hatırlıyoruz. Kabartay'da "yargı ve düzen" tesis etmeye yönelik, Israrlı olsa da tutarsız ve bir hayli gevşek çabalar, akınların muntazam hale geldiği sürekli bir galeyan hali meydana getirmişti. Gudoviç'in örgütlediği iki Rus karargah subayının başkanlık ettiği, eşraftan sekiz özdenden oluşan, küçük suçları geleneklere göre, bütün diğer büyük suçları ise Rus kanunlarına göre yargılaması gereken mahkemeler hiçbir düzen getirememişti, çünkü, genel kavrayışın dışında, bünyeye yabancı ve sinir bozucu bir olgu idi. Üstelik Kabartay'lar Rus idaresi tarafından bir çok baskı ve adaletsizliğe maruz kalıyorlardı.

Kabartay'ı silah zoruyla hizaya getirme konusunda umudunu yitiren ve komşu kabilelerle birleşmeye dair bariz eğilimleri fark eden Tsitsianov -bir sefer sırasında Rus müfrezesinin, Kabartaylar, Çeçenler, Balkarlar, Karaçaylar ve Asetinlerden müteşekkil bir müttefik güçle çarpışması gerekmişti- kendi deneyini yapmaya karar verdi. Zaten, ilk etapta başarılı olan psikolojik baskı artık netice vermez olmuştu. Prens Pavel Dmitriyeviç isyancı Kabartaylara hitap ederken Lezgilere gönderdiği korkutucu mesajı neredeyse kelimesi kelimesine tekrarlıyordu:

"Kanım, bir kazandaymış gibi kaynıyor, uzuvlarım topraklarınızı sizlerin mücrim kanınızla sulamak arzusuyla titriyor, sözümü tutarım ve kanımla destekleyemediğim bir şeyi de vaad etmem...Bekleyin, diyorum size, adetim olduğu üzere, süngüyü, gülleyi ve dereler gibi akacak kanınızı; topraklarınızda akan derelerde çamur değil, ailelerinizin kanıyla boyanmış kıızıl sudur akacak."

V

Birkaç acımasız cezayla Rus silahının gücünü ve kendi sözünün sağlamlığını ispat ettikten sonra Tsitsianov başka bir metod denemeye karar verdi.

Deneme için neden özellikle Kabartay'ı seçmişti?

Birincisi, Kabartay'ın Rusya ile bağları diyelim ki Dağıstan'inkinden

daha eski ve daha sıkı idi. İkincisi, Kafkasya'daki merkezi jeopolitik konumunun bir rolü vardı. Kabartay, güneyden komşu olduğu Gürcistan'a giden en kısa yolu örtüyordu, doğuda Çeçenistan'la komşu idi. Kabartay'ı itaat altına almak, tehlikeli Çeçenistan ve Dağıstan'ı, itaat altına alınmamış çok sayıdaki kabilesiyle Batı Kafkasya'dan ayırmak, Kafkas sıradağ omurgasının sol ve sağ kanatlarının ve güvenilmez İmeretya ve Mingrelya'nın kontrolü için bir operasyon üssü elde etmek anlamına geliyordu.

Her ne kadar Kabartay problemi, ileride göreceğimiz gibi Yermolov için de çok aktüel olmuş olsa da, bu plan belirli bir rol oynadı.

Şüphesiz ki biz Tsitsianov'un icraatının yalnızca küçük bir kısmından bahsedebildik. O, Gürcistan'ı hemen hemen şimdiki sınırları içinde birleştirdi. Çok güçlü bir kale olan Gence'yi zapt etti ve düşman hanlıklara ve kabilelere bir dizi yenilgi tattırdı. Rus silahının itibarını çok yükseklerle çıkardı. Ekonomik reformlar yapmayı, ticareti ve tarımı, özellikle buğday üretimini canlandırmayı denedi, zira orduyu dışarıdan gelen buğdayla beslemek çok pahalıya mal oluyordu. Tarımın canlandırılması için Ukrayna'dan Gürcistan'a köylü transfer etmeyi teklif etmişti. Gerçekte, hanlık kurumunun ortadan kaldırılmasına zemin hazırlamıştır ki, bu, mahiyeti itibarıyla çok önemli bir olaydır. Ama, bütün gayretine rağmen öldüğü 1806 yılında bölgede gerçek barış, geldiği tarihte olduğu kadar uzaktaydı. Özellikle, Car-Belokan Lezgileri ayaklanmış ve kendilerine karşı gönderilen General Gulyakov'un müfrezesine ciddi zarar vermişlerdi. General öldürülmüştü. Bu seferde, geleceğin Kafkasya naibi genç Kont Vorontsov bir mucize eseri canını kurtarmıştı.

Kafkasya dramı hakkında "galiba iş ta başından yanlıştı" diyen Dekabrist Rozen'i anmanın tam zamanıdır. Aynı Rozen şöyle yazıyordu: "bu insanların... yargı ve ceza sistemine şimdilik dokunmamak, bizim yargıç-polislerimizi dayatmamak gerekiyordu."

Ölümcül hata, Avrupalı tasavvurların "düzenli" Rus varyantıyla, esas itibarıyla farklı bir dünya görüşü sistemine kaba bir şekilde tatbik edilmesindeydi. Ve bu durumda hem Gudoviç'in ve hem de Tsitsianov'un metotları, henüz kendilerinin farkında olmadıkları ana problemin çözümünde aynı şekilde etkisiz kaldı. Rus baş kumandanları kendi taktiklerini Türkiye ve İran gibi, farklı derecelerde de olsa merkezileşmiş ve alışılmış devlet yapısına sahip ülkelerle yaşanan ihtilaflardan edindikleri geniş deneyim üzerine kuruyorlardı. Hanlıklarla mücadelede bu

deneyim faydalı oldu. Fakat Kafkasya'da Rusların asıl düşmanı, Gürcistan hanedanının ve hanlıkların hazin sonunu gözlemlemiş olan, tamamen farklı psikolojik kanunlara göre yaşayan alt kademe dağlıların afeti idi. Bu afetin dizginlenmesi için Türk-İran deneyimi yetersizdi. Tsitsianov ancak yönetiminin sonuna doğru bunu idrak etmeye başlamıştı. Onun gizli planının gerekçesi de işte bu idi.

Öyle anlaşıyor ki “yargı ve ceza” meselesi, dağlılar için en can alıcı, tüm iç regülasyon sistemini bozan meselelerden biri idi. Ama Rus makamları için bu birinci derece önemi haizdi. Uzlaşmaz çelişkilerin temelinde yatan şey, neyin suç, neyin gelenek ve norm olduğu meselesiyle ilgili tasavvurlardaki işte bu farktı. Buna en güzel örnek, dağlıların vazgeçilmez bir hak ve refahın temel direklerinden biri saydıkları akınlardı.

Özel olarak bu meseleyi inceleyen ve, itiraf etmek gerekir ki dağlılara çok fazla sempatiyle ve Rusya imparatorluğuna da aynı derecede eleştiri ile yaklaşan tarihçi İ.P.Petruşevskiy, gene de şu iddiada bulunuyordu:

“...XVIII. yüzyıldan itibaren Carlıların askeri seferleri her şeyden önce, köle ticareti veya fidye amaçlı örgütlü bir insan avı idi. Özü itibarıyla bu bir ticari girişimdi, feodal eşraf tarafından organize edilir, bu amaçla kendi topluluk üyelerinden ve Dağıstan'lı “gulhadarlardan” müfrezeler teşkil ederlerdi; yakalanan köleler Car pazarında satılırdı. Kafkasya ezelden beri sadece Yakın Doğu için değil, Cenevizliler aracılığıyla Batı Avrupa ülkeleri (İtalya) için de bir canlı mal tedarikçisi idi...Fakat, daha XVIII. yüzyılda Kafkasya'dan köle ihracatının ne kadar yüksek düzeyde olduğu herkesin malumudur. Ta XIX. yüzyıl başına kadar Car, Kafkasya'daki önemli esir pazarlarından biri idi...Carlılar hemen her zaman akınlara diğer Dağıstan'lı müttefikleriyle birlikte katılırlardı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ve XIX. yüzyıl başında öncelikle Kuzey Azerbaycan'ın ve tüm Gürcistan'ın köylü nüfusu zarar görüyordu.”⁴⁶

Kafkas sıradağ omurgasının diğer tarafında Çeçenler, Çerkesler ve Kabartaylar, hem Rusların hakimiyetindeki bölgelere ve hem de Rusya'ya meyilli dağlı topluluklarına akınlara düzenliyorlardı. Bu durum, yakın bir gelecekte Yermolov'u Dağıstan ve Çeçenistan'a askeri-ekonomik abluka uygulamaya itecek temel nedenlerden biri idi, diğer taraftan bu abluka dağlılarda şiddetli bir öfke doğuracak, durumu nihai bir kanlı çıkmaza sokacaktı.

⁴⁶ İ.Petruşevskiy. Caro-Belokanskie volnie obşçestva v pervoi treti XIX stoletiya. Tiflis, 1934. C. 19.

Bu problematiği araştıran çağdaşımız M.M.Bliev, Kafkas savaşının “akın sisteminden doğduğunu” öne sürmektedir.

Başa dönerken soruyu tekrarlayalım: General Yermolov, Tsitsianov’un tüm icraatını yıkmakla itham ettiği Kont Gudoviç’i somut olarak neyle suçluyordu?

Her şeyden önce Yermolov Tsitsianov’un başarılarını biraz abartmaktadır (Yermolov idaresi, esas itibarıyla Tsitsianov idaresinin hatalarını tekrarlamıştır.). Bundan başka, daha önce de söz edildiği gibi Kafkas Kolor-dusuna kumanda ettiği ilk yıllarda, ki, alıntıladığımız mektuplar o zaman yazılmıştı, Yermolov için birinci öncelik, hanlıklarla karşılıklı ilişkilerde idi. Duruşu, Tsitsianov’unkiyle örtüşüyordu; hanlık kurumu ortadan kaldırıl-malı idi.

Gudoviç’in bakış açısı tamamen farklı idi. “Notlar”ında Kafkasya’da başkumandanlık görevini ikinci kez devraldığında aldığı ilk kararlardan bahsederken, şöyle yazar:

“Naçiz teklifim üzerine Şeki hanlığına gayretkeş Cafar-Kulıhan-Hoys-kiy, Karabağ hanlığına da öldürülen Karabağ hanının oğlu Mehti-Kuli-han tayin edildi.”

Gudoviç, Derbent ve Kuba hanlıklarını Tarku Şemhalinin hakimiyetine verdiğinden ve Şemhalin oralara kendi naiplerini atadığından henüz söz etmemektedir. Yani, Gence hanlığının başkentini zapt ederek adını Yelizavetpol’a çeviren, hanlığı da Rusya’ya ilhak eden Tsitsianov’un o kadar aktif bir şekilde başlattığı süreci tersine çevirmiştir. Oysa Gudoviç, Tsitsianov’un ve ardından da Yermolov’un, mevcudiyetine göz yummanın ölümcül bir hata olacağını düşündükleri geleneksel sisteme dokunulmazlık kazandırarak boş kalan tahtlara yeni hanlar oturtuyordu.

10 Ocak 1817 tarihinde, hatırlayacağımız gibi Yermolov, Gürcistan’a gelişinden hemen sonra Kont M.Vorontsov’a şunları yazıyordu:

“Hayvanların en gururlusu Kont Gudoviç, Prens Tsitsianov’a olan garez-i yüzünden, onun planladığı her şeyin tersini yapmayı bir görev bilmiş, İranlı bir kaçağı kabul ederek onu Şeki’ye han tayin etmiştir. Hastalıklı ve zürriyetsiz biri olan Karabağ hanı kendisinden sonrası için bir varis bırakmamıştı. Beceriksizlik mükemmeliyetinin harika yarattığı Rtişçev ise, İran’a kaçıp, bize silah doğrultan, İran ordularını buraya getirerek bir bölüğümü-zü imha ettiren Cafar-Kuli-agayı oraya varis tayin etti. Rtişçev İran’a adam

göndererek onu geri dönmeye ikna etti, hatalarını bağışladı ve Majesteleri adına hanlığa varis tayin etti! İşte Rusya'nın uzun bir süreliğine yitirdiği iki çok zengin ve muhteşem vilayet."

Bundan başka Gudoviç, Tsitsianov'un reddettiği bir XVIII. yüzyıl geleneğini, dağlı hükümlerini satın alma geleneğini ihya etti. Bu hükümler başkumandanın elinden değerli hediyeleri memnuniyetle alıyor ve hiçbir zaman yerine getirmeyi düşünmedikleri vaatlerde bulunuyorlardı. Tsitsianov'un mutlak dikta uygulamasının üstü burada çizilmişti.

Kafkasya'da geçirdiği yıllar, Gudoviç'in zihniyetini değiştirmemişti. 1807 yılında maiyetine Dağıstanlılara nasıl davranılacağı konusunda şu öğütleri veriyordu:

"Bu halk arasında huzur ve düzenin yeniden sağlanması için mümkün olan ihtimamı gösterin, mümkünse onları okşayın, ve sizden ricalarını imkanlarınız nispetinde yerine getirin; çözemediğiniz davalarda, tasavvurunuz ve ilişkileriniz neyi gerektiriyorsa onu yapın...Her çareye başvurarak refahlarıyla ilgili şeyleri, sakın bir hayatı, konut inşaatını, hayvancılığı ve tarımı telkin edin, hırsızlık ve eşkıyalığın ne kadar ayıp ve iğrenç bir şey olduğunu kafalarına sokun..."

Bu metni alıntılaman Sovyet tarihçisi, Gudoviç'in öğütlerini "olumlu bir örnek" olarak adlandırmaktadır, oysa bu sıradan bir realiteyi anlamama durumu idi. Gudoviç'in "hırsızlık ve eşkıyalık" olarak değerlendirdiği, dağlıların utanması gerektiğini düşündüğü -Avrupalı bakış açısı- durum, dağlılar için asırlık bir "şeref, şecaat ve kahramanlık" geleneği idi. Bu geleneğin mazur gösterilmeye ihtiyacı yoktu, zaten önceki pek çok neslin örneğiyle kutsanmıştı. Ve bu yüzden onları ayıplamak gülünç olurdu. Kuzeyde zorbalık yapan Novgorodlu uşkuynikler (14-15 yüzyıllarda kuzeyde toprak elde etmek için Novgorod'lu tüccarlar tarafından finanse edilen, Volga ve Kama nehirleri üzerinde kürekli sandallarla baskınlar yapan silahlı milisler -ç.n.), Hristiyan yasalarını çiğniyorlardı. Dağlılar yerleşik ahlak kuralları çerçevesinde hareket ediyorlardı. Akınlar -hem komşu kabileler ve hem de Ruslar üzerine- sadece ekonomik bir gereklilik değil, aynı zamanda ahlaki bir zorunluluktur. Akın, bir dağlının şahsi meziyetlerinin başta gelen imtihanı idi.

Tsitsianov bunu anlıyor ve tehditlerle ve karşı şiddetle bunun önüne geçmeye çalışıyordu. Bir Alman üniversitesi mezunu olarak Gudoviç'in muhafazakar zihni, mahiyet olarak tamamen farklı tasavvurlar karşısında şaşırıyor, dağlıların tasavvurlarını kendi tasavvur sistemine kaydırmak için verdiği ısrarlı çabalar, salt hümanizmden ziyade, naiflik ve şaşkınlığa işaret eder.

Durumun trajikliği, her iki metodun da -hem Tsitsianov'un ve hem de Gudoviç'in- arzu edilen neticeyi getirmemesindeydi. Dağlılar Rusya'ya inanmıyor, kendilerini kabul edemeyecekleri bir hayat tarzına zorlaması dışında, onun niyetlerini anlamıyor, ve her çareye başvurarak -intihar derecesindeki yiğitlikten, ince bir kurnazlığa kadar- emperyal yayılmacılığa karşı durmaya çalışıyorlardı.

Gudoviç'in göreve başlar başlamaz uyguladığı hümanist manevralar, tabii ki Tsitsianov'un politikasına mukabil yürütülüyordu. Yermolov bunu, Prens Pavel Dmitriyeviç'in attığı temelin yıkılması olarak görüyor ve o da suçu Gudoviç'e yüklüyordu.

Görüldüğü gibi, son Yermolov metninde başka bir personajın daha, General Rtişçev'in adı geçer. Rtişev, Yermolov'un üç selefinden biri ve önemli bir figürdü. Diğer ikisi, Marki Pauluççi ve General Tormasov, nisbeten kısa süreli ara figürlerdi. Yermolov'un Kafkasya'dan yazdığı, mahiyeti itibariyle kendi hareket programını izah eden ve durumu bütün veçheleriyle nasıl gördüğünü anlatan mektuplarında Pauluççi ve Tormasov'un hiç görünmemesi boşuna değildir. Yermolov, kendi açısından, karşıt prensiplerin, gücün ve zayıflığın, bilgelik ve cehaletin şahıslarında tecessüm ettiği Tsitsianov, Gudoviç ve Rtişçev'i devamlı olarak birbiriyle karşılaştırmaktadır.

Fakat Yermolov'un, kendisinin de itiraf ettiği gibi, Tsitsianov'un Kafkasya ve Transkafkasya'yı nasıl idare ettiğinin resmini tam olarak bir araya getirmeye imkanı olmamıştır. Tsitsianov'a dair bir çeşit efsane üretiyordu ve bunu daha yeni planlamış olduğu kendi sistemi için bir mazeret olarak kullanma niyetindeydi. Oysa, Tsitsianov için durum gerçekte çok daha zordu. Daha önce de değindiğimiz gibi, fethetme ve idare etme şeklindeki sert ve basit metot Prens Pavel Dmitriyeviç'de gittikçe bir umutsuzluk duygusu yaratıyordu. Son iki yılı boyunca ısrarla bir uzlaşi seçeneği aramıştı.

Ölümünden kısa süre önce, 1805 yılı Eylülünde imparatorun "genç dostlarından" birine, başbakan yardımcılığı makamında bulunan Prens

Çartoriyskiy'e çözüm önerisi mahiyetinde bir mektup -N.F.Dubrovin tarafından yayımlandı- yolladı:

“Yeni fethedilen halkların Rus adetleriyle yakınlaşması, her yıl haracın St.Petersburg’a götürülmesine izin verilmesiyle gerçekleşemez -(Petersburg bakanlar kurulu, hanlarla daha fazla yakınlaşmak ve onları kendi tarafına çekmek için, temsilcilerinin haracı St.Petersburg’a getirmelerinin gerekli olduğu kanaatindeydi- Dubrovin’in notu), zira mizaç ve adetler o kadar kolay benimsenmez ve değişmez, ve bir Acemin St.Petersburg’da altı ay ikameti, ondaki haksız mal edinme eğilimini değiştirmek için yeterli değildir; yakınına sevgi duymasını sağlayamaz, ve uğruna sadece toplum menfaatini değil, şayet zayıf karakterli ise kendi çıkarından başka hiç bir şeye aldırmayarak, çoğu zaman kendi hayatını bile kurban ettiği egoizmini yok edemez. Din farkı, bir Müslümanın adetlerimizi ve karakterimizi taklit etmesine bir çok bakımdan engeldir; kendi dininin kurallarına göre eğitilmiş olduğu için, daha emekleme çağında, bizleri dininin düşmanı sayarak, Hristiyanlarla ilgili her şeyden nefret etmeyi öğrenmiştir, cahil bir insan düşmanından asla bir şey öğrenmez. Eğer bu ülkenin Tatarları bizi Acem hükümlerine tercih ediyorlarsa bunun yegane sebebi, malının ve şahsiyetinin güvence altında olması, gözlerinin, burnunun ve kulaklarının ölünceye kadar gövdesinde kalacağını bilmesindedir.

Ayrıca Rus ordularının gücünü gördüler, işte bu güç onların uslu durmalarını sağlayacak yegane maniveladır, şurası bilinsin ki, bu diyarın ahali si kendisine hami olarak güçlü birini arar ve gelecekte de arayacaktır. Aşağıdaki olay buna kanıttır: selefim, Signah şehrine gelince Belokanlılara bir temsilci göndererek itaat etmelerini teklif ettiğinde, şu cevabı aldı: gücünü göster, biz de itaat edelim. Verilen cevap tüm Gürcistan’ın malumudur.

Bir Asyalı üzerinde hiçbir şey şey, gücün doğal neticesi olan korku kadar etkili olamaz. Velhasıl, kanaatimce, Tanrı’nın yardımıyla birkaç nesil sonra Asyalıların karakter ve geleneklerinin değişeceğini beklerken, hiç olmazsa 30 yıl süreyle buradaki halk idaresinin özellikleri veya kuralları şu esaslara dayanmalıdır: korku, sertlik, adalet ve şahsi çıkar peşinde olmama. Bu süre içerisinde en yumuşak ahlak kuralları ve yakın çevresine, dolayısıyla da toplumun çıkarına sevgi duyma duygusu aşılarmaya çalışılmalıdır. Bu iş toplum menfaati için bir şey yapan kimsenin mutlaka cömertçe ödüllendirilmesi şeklinde olmalıdır. Müslüman memurlar sadece

para canlısı değil, ikbalperesttirler de, bu nedenle şapka üzerine takılacak, üzerine gerekli şeyler yazılmış bir gümüş veya altın kalemle ödüllendirilebilirler; önemli hizmetleri ise beden cezalarından masun kılınmakla ödüllendirilebilir, ama ilk önce hanın müsaadesiyle ve onun üzerinden, idarenin toplumun uygulamasını istediği maddeler halka ilan edilmelidir: mesela kim şu kadar ipek veya buğday üretirse şöyle bir mükafat kazanır gibi.”

Bu pek belagatli sözler, Tsitsianov politikasının dramına delalet eder. Hedeflerine sadece “tehdit” ve askeri güç gösterisiyle ulaşmaktan umudunu kesen Prens Pavel Dmitriyeviç, “Asyalıların” “ehlileştirilmesi” ve ahlaki eğitimi için barışçı yöntemler aramaktadır. Ama bunu kendi temel tezinden zerre kadar ayrılmadan yapmayı önermektedir: Bir Asyalı ancak aşağılanmayı hak eder, taklit etmek için Rus mizacını ve Hristiyan kavramlarını örnek almalıdır.

“Yerli” tasavvurların salahiyyeti ve önemi, Müslüman ahlak tasavvurları sisteminin organikliği -Kafkasya şartlarına ve tarihsel gerçekliğe göre tasahh edilmiş olarak- tartışma konusu bile edilmemektedir. Söz konusu olan yalnızca dağlıların Rus değerler sistemine adaptasyonudur. Mesele sadece bu adaptasyonun metotları ve -en önemlisi- temposundadır. Korkutma ve satın alma yoluyla “Asyalılardan”, Avrupa kavramlarını derhal veya birkaç nesle yayarak tanıması ve benimsemesi talep edilecektir. Özellikle bu sonuncu yöntem, Tsitsianov’un Kafkasya’daki muarızlarıyla ilişkiyi başlattığı “aşağılama mefhumuna” tamamen uyuyordu.

VI

1812 yılında Gürcistan’ın baş yöneticisi ve Kafkas orduları başkumandanı makamında bulunan General Rtişçev, tutarsız ve kaotik bir şekilde tam da bu “havuç” sistemini uygulamayı denedi. Ama, Kafkas organliğini hiç hesaba katmayan bu deneme, feci sonuçlar doğurdu.

1806 yılında müzakereler esnasında Bakü hanı tarafından öldürülen Tsitsianov’dan sonra –kendi korkutucu imajına güvenen Prens Pavel Dmitriyeviç Bakü surlarının dibine korumasız gitmişti– Yermolov’a kadar Kafkasya’da dört başkumandan değişti: kendisinden yeterince ayrıntılı olarak bahsettiğimiz Gudoviç; Türklerle yapılan savaşta ve özellikle kendisinin bizzat esir aldığı Kostyuşko’nun Polonya isyanının bastırılmasında

temayüz etmiş (sivrilmiş, öne çıkmış-e.n.) olan gözüpek süvari generali Tormasov; 1807 yılında Fransız ordusundan Rus ordusuna geçen Marki Pauliççi; kendisinden ileride biraz daha ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz General Rtişçev.

İlk üçü ahval gereği Türkler ve İranlılarla yapılan savaşlarla ve Gürcistan'daki iç isyanların bastırılmasıyla meşgul oldukları için bizatihi Kafkasya ile pek az ilgilenmişlerdi.

Kafkasya işlerinden önemli ölçüde uzak kalmış olsa da Rtişçev'in durumu farklıydı. Nikolay Fyodoroviç Rtişçev'in askeri görevi öncelikle Baltık bölgesiyle ilgiliydi. 1789-1790 yıllarında İsveç ile yapılan kara ve deniz savaşlarına katılmıştı. Polonya'da da bulundu. Ancak 1808 yılında güneye gelir ve Türklerle savaşır. Rtişçev'in askeri kariyerinde hiçbir özel pırıltı yoktur. Namuslu ve becerikli bir generaldi, o kadar. Fakat, Napolyon'la savaşın kaçınılmaz olduğunun ortaya çıktığı 1812 yılında Kafkasya tamamen ikinci sınıf bir harp sahnesi oldu, bütün parlak kumandanlar Avrupa Rusya'sına çekilmeye başladı.

Tabiat olarak yumuşak bir insan olarak Rtişçev, Kafkasya naiplerini mümkün olduğu kadar barışçı yöntemler kullanmaya çağıran genç imparatorun hümanist deklarasyonunu çok fazla ciddiye aldı. Şüphesiz, o da savaştı, ama, hem hanlıklarla ve hem de özgür topluluklarla, dağlı halklarla ilişkilerini Tsitsianov'unkinden farklı bir sistemle kurmaya çalıştı.

Rtişçev'in askeri başarıları önemli ölçüde maiyetindeki deneyimli ve kararlı kumandanların, öncelikle de meşhur Kotlyarovskiy'in mevcudiyetiyle açıklanıyordu. Genç bir şairin hayranlığıyla Puşkin'in "Kafkas Esiri" adlı şiirde ona düzdüğü methiyeyi hatırlıyoruz:

“Sana destan yazacağım, yiğit,
Ey Kotlyarovskiy, Kafkas'ın belası!
Nereye atıldınsa bora gibi,
Yürüyüşün, kara ölüm misali
Mahvetti, bitirdi halkları...”

Tsitsianov geleneklerinin en sadık takipçisi Kotlyarovskiy, acımasız biriydi ve kumandanının yavaşlığını ve diplomatlığını tasvip etmiyordu. Ama, Kotlyarovskiy de esas olarak İranlılar ve Türklerle çarpıştı. Dağlılarla özel bir oyun oynanıyordu.

Rtişçev, Kafkasya’da artık yerleşmiş olan hakimiyet sistemini bozmaya cesaret edemiyor ve hanları muhatap alıyordu. Bu yüzden ileride Yermolov onu Tsitsianov’un davasını bozanlardan biri olarak acımasızca paylayacaktı.

Tsitsianov’un Rusya taraftarı olmayan hanlara nasıl davrandığını hatırlayarak, onun metinlerini Rtişçev’in stili için tipik olan şu mesajla karşılaştıralım.

23 Mayıs 1816 tarihinde, Kafkasya kolordusu kumandanlığı görevinin sonuna doğru Rtişçev, azgın Şeki hanı İsmail’e şöyle yazıyordu:

“Şefkat, müsamaha ve defalarca size verdiğim dostça tavsiyelerin sizi etkileyemediğini kalbimde derin bir acıyla görmekteyim, zira soygun, zorbalık ve yıkım, idareniz altında günden güne artarak, her türlü ölçünün ötesine geçmektedir. Refahının himayekar bir babası ve adaletsizliğe karşı koruyucusu olmanız gereken Şeki halkı, inanılmaz bir zulme duçar olmuştur. Velhasıl, eğer duygularınız ve kavrayışınız sizi, Rusya’nın Şeki hanlığını size emanet etmesindeki amaca getiremediyse, majestelerinin bana tevdi ettiği rütbe ve yükümlülüklerin gereği olarak başka tedbirlere başvurmak ve halk ile sizin aranızda aracı olmak zorunda kalacağım”

Rtişçev’in arayışları ve “aracılığı” hiçbir sonuç getirmedi ve bu sadist ve yamyamdan hesap sormak Yermolov’a kaldı.

Durumun hususiyeti şurada idi ki, Şeki hanlığı halkı ta baştan beri İsmail’i kendi hanı olarak görmek istemiyor ve beyan ettikleri gibi, Rus idaresini -bir kurtuluş olarak- rahatlıkla kabul edecek idi. Mesele şurada idi ki, Şeki hanlığında çok sayıda Ermeni ve dağlı Yahudi yaşıyordu, Müslümanlar ise Sünni idiler, oysa İsmail bir Şii idi ve dini bakımdan hem birincilere, hem ikincilere ve hem de üçüncülere yabancı idi.

Lakin Rtişçev bu kadar müsait bir durumdan yararlanmadığı gibi, Rus idaresini talep eden Şekli delegeler üzerinde haksız yere gaddarca baskılar uyguladı ve kısa süre içinde İsmail’in tebaasının, özellikle de Yahudiler ve Ermenilerin hayatını cehenneme çevirdi. Rtişçev’in geç kalmış nasihati işte bu keyfiyetle ilgili idi.

Tsitsianov’un, Rtişçev’in, ve daha sonra da Yermolov’un, siyasi gerçekliği nasıl algıladıklarını bir hayli doğru yansıtan yazışma stilleri arasındaki fark da bizim için önemlidir.

Şüphe yok ki, Rtişçev baskıcı tedbirlerden hiç de kaçınmıyordu. Asla,

sınırsız bir hümanist değildi, ama hareketlerinde, Gudoviç'te olduğu gibi belli bir vektör vardı.

Rtişçev duruma göre hem tehdide ve hem de somut tedbirlere başvuyordu.

“Pşaw halkı! Şimdi görüyorum ki sizde ne Tanrı korkusu, ne vicdan ne de şeref var! Hıyanetleriniz kaç defa bağışlandı ve siz kaç defa yemininizi bozdunuz ve Devletli İmparatora olan sadakatinize ihanet ettiniz! Daha yakınlarda starşinalarınız (starşina: Çarlık Rusyasında belirli bir sosyal sınıfı veya meslek grubunu temsil eden seçilmiş kişi – ç.n.) bana gelerek bütün halk adına firari veliaht Aleksandr'la ve diğer Rusya düşmanlarıyla ne fikri ve ne de fiili düzeyde hiçbir ilişki kurmayacakları konusunda şeref sözü vermişlerdi; ama ne zaman ki, önceki isyanlarınıza karşılık hak ettiğiniz cezayı infaz etmek üzere mücrim başlarınız üzerinde asılı duran kılıç, size bağışlama bahşeden Majestelerinin tarifsiz insanseverliği sayesinde geri çekildi ve fırtına bulutları sizden biraz uzaklaştı, hemen, Tanrıyı, sadakat yemininizi ve bana verdiğiniz şeref sözünü unutarak eski şerirliğinize ve asi ruhunuza geri döndünüz...Yemini bozanları cezalandıran tanrısal ve insani yasalar gereği, şayet adalete mani olur ve yeminini bozanları cezalandırmazsam, Tanrının ve merhametli Devletli İmparatorumun haklı gazabını üzerime çekerim.”

Rtişçev'in, gelecekteki cezalandırma hareketlerini mazur gösteren gerekçesi ilginçtir: kendi duyguları değil, Tanrının ve Hükümdarın gazabını “kendi üzerine” çekme tehlikesi. Tsitsianov asla böyle bir ifade kullanmazdı.

Rtişçev gerçekten de Pşawları ablukaya aldı, sürülerini alıkoydu, Gürcistan ticaretine girişlerini engelledi ve bir ölçüde rejime bağlılık sağladı.

Fakat Rtişçev, vesayet altındaki halklara Tsitsianov ve Yermolov'dan esas itibarıyla farklı davranıyordu. Mesela, saldırılarla, akınlarla, iç isyanlarla, isyanların bastırılmasıyla perişan hale gelmiş İmeretiya'daki durum hakkında imparatora rapor verirken general, beklenmedik bir şekilde, bu tür belgeler için çok alışık olmadık bir konuya temas ediyor:

“Ahlak meselesine gelince, en üst sınıftan tutun, sıradan halka kadar, mizaçlarında çok mükemmel bir basitlik, her sınıftan insana has konukseverlikle, temiz kalplilik ve büyük bir cana yakınlık gözlemledim. Yardımlarını isteyen eski krallarına bağlılıkları dolayısıyla akıllarını teslim almış o

basiretsizlikten samimi olarak pişman olmuş bir halkın... Bu özellikleri, kısa süre sonra yüce Rusya tahtına sadakatte, doğuştan Rusya vatandaşlarından farksız olacaklarının kefilidir.”

Hiçbir zaman ne Tsitsianov, ne de Yermolov buna benzer bir şey yazmışlardır.

Gene de Rtişçev'in dağlı halklarla ilgili manevralarının sonucu bir fecaatti. Göreve başlayan Yermolov, ona uzun bir hesap çıkarttı.

“Selefim, General Rtişçev ona (İsmail hana -Y.G.) karşı çok fazla anlayışlı idi; kendisine yapılan başvurular hep sonuçsuz kaldı, şikayetçiler ona başvuruyorlar (yani ona yönlendiriliyorlar -Y.G.) ve orada en şiddetli işkencelere maruz kalıyorlar veya son kuruşlarına kadar ödeyerek işkenceden kurtuluyorlardı .General Rtişçev'in çevresi ve, hatta söylentilere inanmak gerekirse, en yakınları handan pahalı hediyeler ve para alıyorlardı.”

Daha ileride:

“Hattın kumandanlığı görevine başlayan General Rtişçev, hükümete Kabartay'ların ona itaat ettiğini göstermek için 1811 yılı sonunda onları St.Petersburg'a bir delegasyon göndermeye razı etti. Dağıtılan paralar ve hediyelerle (çok düşkün oldukları bir şey), yola çıkmaya hazır bir çete teşkil edildi. General Rtişçev, iyi ailelerden veya hiç olmazsa düzgün insanlardan hiç kimsenin katılmadığını fark edebilirdi, ama sarayda övünmesi gerekiyordu, ve deyim yerindeyse serseriler çetesi yola çıktı. Hükümet tarafından teveccühle karşılandılar, bazılarına subay rütbeleri verildi, herkese nişanlar ve değerli hediyeler dağıtıldı. 1812 yılı başında döndüler ama, bütün bunlar Kabartay'ları ne daha sadık vatandaş ve ne de daha sakin komşu yaptı. Akınlar, cinayetler ve eşkiyalık azalmadı.”

Bence Yermolov Rtişçev'e haksızlık yapıyor. O kimseyi aldatmak istememişti. Yalnızca durumu pek anlamıyordu ve iyi niyetlerle doluydu, bu niyetlerin hayata geçirilmesi de arzulananın aksi netice verecekti.

Yermolov anılarında şöyle yazıyor:

“1812 yılında Kafkas hattından Gürcistan kumandanlığına geçen General Rtişçev, Çeçenlerin itaatini ve sükunetini hediye ve parayla temin etmeyi umdu.

Starşınaların ileri gelenleri ve onun kanaatine göre diğer önemli insanlar Mozdok'a çağrıldı, önemli miktarlarda para dağıtıldı, ama bu keyfiyet hiçbir şey alamayanlarda kıskançlık doğurdu, ve mükafatlandırılanları yolcu ettikten hemen sonra, kendisi henüz Mozdok'tayken, geceleyin Terrek'in öte tarafına yollanan araba katarına gözlerinin önünde saldırdılar. Hatta kumandanlık yapmış birisi olarak General Rtişçev Çeçenleri daha iyi tanıyabilirdi."

9 Ocak 1817 tarihinde Aleksey Petroviç Zakrovskiy'e yazdığı mektupta şöyle yakınıyordu:

"Maalesef, Gürcistan'daki son karışıklıklar sırasında düzenbazların elinde oyuncak olan zayıf Rtişçev, kalburüstü ailelerden isyana karıştığı bariz olan birçok kişiyi cezalandırmadı ve mülklerini iade etti. Aristokrasiden korkulduğu için bağışlandıklarını düşünüyorlar, ve kendilerinin bizim için bir tehlike teşkil ettiği kanaatindedirler."

Yermolov'a göre, Rtişçev yalnızca dağlılarla, Gürcülerle değil, İranlılarla olan ilişkileri de kendi ifadesiyle "berbat etmiştir":

"Rtişçev gösterdiği aşırı saygıyla, onların en azından bizimle eşit oldukları sonucunu çıkarmalarına sebep oldu."

Tsitsianov'un düşünce sistematığının sadece gaddarlık tarafını benimseyen Yermolov, onun son yıllarındaki umutsuzluğunun idrakine varmadan, tüm ikbalperestliği ve askeri yetenekleriyle ve sıkı talimatlarla, Tsitsianov ülküsünün devamı olduğunu düşündüğü şeyi sürdürmeye girişti.

Hem mahiyeti itibariyle çelişkili Tsitsianov uygulaması, hem Rtişçev'in hantal manevraları ve hem de yukardan aşağıya bakan, dağlı halkların dünya görüşünü, kendilerini algılama biçimlerini, onların tarihi-siyasi bilincinin perspektiflerini esastan görmezden gelme -stratejik planda- temeline dayanan Yermolov'un demirden baskısı, bütün bunlar, otuz yıllık bir müridizm yangını sonucunu doğurdu. Bu yangının korları yüzyıldan fazla tütmeye devam edecek ve çarpıtılmış-dönüştürülmüş bir biçimde 1990'lı yılların Çeçen savaşı şeklinde yeniden alevlenecekti.

Fakat Kafkas savaşının müsebbibi tek bir taraf olamazdı. Psikolojik ve askeri-siyasi çıkmaz, yalnızca Rus tarafının, dağlıların dünyasını, zorla ve yoğun olarak tahrip edildiği zaman manevi bir felakete ve şekilsiz bir mutasyona gebe olan tüm organikliğiyle kavramak istememesi ve kavramasının imkansızlığında değil, aynı zamanda dağlıların da, bir uzlaş çözümlüne imkan vermeyen bileşenlerinden, öncelikle de akın sisteminden vazgeçmeye yanaşmamaları ve zaten bunun imkansızlığıyla, önceden tayin edilmişti.